

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Historiske Efterretninger

om

Gørding Herred.

Første Afdeling.

Det nuværende Gørding Herred.

Af

O. Nielsen,

Dr. phil., Arkivar

Særskilt Aftryk af «Danske Samlinger».

København.

G. S. Wibes Bogtrykkeri.

1872

*Genudgivet af
Historisk Samfund for Ribe Amt
1978
med støtte fra
Bramming og Holsted kommuner*

Trykt i
Vestkystens Bogtrykkeri
ISBN 87-87490-28-5

FORORD

Historisk Samfund besluttede for et par år siden at genudgive dr. phil. Oluf Nielsens herredsbeskrivelser fra Ribe amt, som har været udsolgt i mange år. I 1976 genudsendtes Malt herred, og rækken fortsættes nu med bogen om Gørding herred.

Historiske Efterretninger om Gørding herred blev oprindelig trykt i Danske Samlinger i 1872. Med denne nyudgivelse vil det atter være muligt for lokalhistorisk interesserede at erhverve denne klassiker i vor vestjyske lokalhistorie. For støtte til udgivelsen takkes Bramming og Holsted kommuner.

I den oprindelige udgave fandtes ingen indholdsfortegnelse; for at lette bogens brug er en sådan tilføjet nedenfor.

INDHOLD

<i>Sogne</i>		<i>Slægtstavler</i>	
Gørding herred	1	Kristen Lange	48
Gørding sogn	4	Niels Sørensen Øllgaard ...	54
Gørding kirke	19	Mag. Joh. Chr. Fabricius ..	56
Vejrup sogn	27		
Vejrup kirke	31		
Astrup sogn	32		
Astrup kirke	35		
Bramming sogn	41		
Bramming kirke	56		
Bramming hovedgård ...	56		

Gording herreds segl fra det 13de århundrede.

Formen ejes af hr. professor G. Stephens.

Historiske efterretninger om Gørding herred

af O. Nielsen.

Første Afdeling.

Det nuværende Gørding herred.

Gørding herred hører ikke til de ældgamle herreder, hvis oprindelse er lige så gammel som det danske folks; vi véd nemlig, at det 1231 var en del af Malt herred, men at det inden århundredets udgang var fremstået som et særegt retsområde; dette ses bl. a. af herredets segl, der forestiller en rytter i rustning med spyd, ti hjelmens udseende hører netop det 13. århundrede til, ligesom omskriften i randen ej heller kan være yngre end omtrent 1300; der står: secretum Gyringhæreth¹⁾. Signetet findes nu i oldnordisk museum og er for en del år siden fundet i Ribe; det er afbildet i Stephens the oldnorthern runic monuments s. 56. I dokumenter nævnes Gyringhæræth også omtrent 1291.

Herredets tingsted var først i Tinglund ris på Sønder Gørding hede; det ses også, at de fleste herredsfogder har bot i Gørding sogn. Således var Povl Grumsen i Ilsted det 1548, og han fik 20. maj 1557 kgl. Brev på den gård han der bebod kvit og fri for al landgilde, dog så at han holder den i god hævd og bygning og er vor lensmand på Riberhus hørig og lydig²⁾. Fredrik herredsfoged bode i Starrup, da hans datter Katrine 29. juni 1595 blev gift med mag. Povl Andersen.

¹⁾ Bogstaverne har den ejendommelighed, der næppe findes efter det 13. årh., at y og æ betegnes ved v og e med streg igennem. En lignende hjelm findes i O. Bloms afh. om kongespejlets alder i årbøger f. nord. oldk. 1867 s. 101 fra første halvdel af 13de årh.; mandens hele udstyrelse tyder hen på det 13. årh.

²⁾ R. o. a. L. VI. 397.

Hans efterfølger Søren Jensen Bramming, en præstesøn fra Bramming, bode i Høde og var saa uheldig ved et majgilde i Ribe 1598 at dræbe rådmand Anders Sørensen Klyn, hvorover han blev dømt fredløs og først efter mange forhandlinger med den dræbtes arvinger og mod udbetalingen af en stor bøde 1604 fik sin fred igen af kongen¹). 1538 nævnes Thomas Pedersen i Darum og 1546 var Karl Hansen i Lille Darum herredsfoged; 29. marts 1602 blev en mand af samme Navn som den sidste udnævnt dertil. Det var vel på tinget i Tinglund ris, at troldkvinden Abellone Klavsdatter, der efter Hegelunds Almanakker 10 dec. 1610 brændtes på Gørding herredsting, led sin straf. I Riberhus lens regnskab 1562—63 omtales, at lensmanden Erik Rud gav Jes Smed herredsfoged i Gørding herred 1500 sten til et hus, som kgl. majestæts folk skal herberge udi, når de kommer til ham; men man ser ikke, hvor han bode. Tingstedet var vist endnu dengang en plads under åben himmel begrænset af 4 store sten; imellem disse anbragtes bænke, hvad enten disse hvilede paa hjørnestenene med enderne eller lå ovenpå mindre sten imellem dem; disse bænke kaldtes tingsstokke eller tingskamler. I almindelighed var det vist først i det 17de årh. at der byggedes tinghuse, skønt der dog enkelte steder har været sådanne til visse tider; således er et tingsvidne af 1522 udstædt på Skadst herreds rådhus²), skønt det ellers bestemt vides, at dette herred holdt ting rum tid før 1637 og igen fra 1657 til 1688 under åben himmel; det er egentlig først efter reskript af 13. marts 1688 at tinghuse blev almindelige. 16. dec. 1684 lagdes Malt og Gørding herreder sammen under 1 ting, efterat de siden 1670 havde haft fælles herredsskriver ligesom også 1 år fælles herredsfoged. Formodenlig er det da, at tinget er henlagt til Sønder Lovrup i Gørding sogn, hvor tinghusets sted endnu vises. 1737 forenedes de med Skadst herred og 10 år efter indgav herredsfogden Søren Bjerrum ansøgning til kongen, hvori det hedder, at Skadst herred intet tinghus havde eller havde haft i mange år og at tinget holdtes i et bondehus; at Gørding-Malt herreders

¹) Se Kinch i Saml. til jydsk hist. og topog. I. 258—77.

²) 1. juli 1544 nævnes justehus som kaldes fogedbolig i Sallingherred (danske selskabs papirer).

tinghus var ganske brøstfældigt, hvorfor han søgte om at et sælles tinghus måtte opføres ved Gjestbro i Vejrup sogn i skællet mellem begge herreder, hvorved der er 2 byer liggende, hvorved de tingsøgende, om de måtte blive natten over, som ofte kan ske, kan få lejlighed for sig selv og heste; 10. feb. 1747 bevilgedes dette, hvorpå det nuværende Lille Endrup blev tinghus. 28. feb. 1811 blev Gørding-Malt herreds ting, efterat Skadst herred var skilt fra år 1800, flyttet til Jærnvedlund, derfra 1814 til Hulvad, 1829 til Vejrup kro og 1845 til Holsted. Ved bekendtgørelse fra Justitsministeriet 24. maj 1859 bestemtes, at Darum, Hundrup, Jærnved og den del af Vilslev sogn, der ikke hidtil hørte under Riberhus birk, skulde henlægges til dette birk, der fik navn af Ribe herred, og at Tømmerby og Terpager, der i retslig henseende hidtil havde hørt til Gørding herred, skulde henlægges under Skadst herred. Derved er det nuværende Gørding herred indskrænket til de 4 sogne, Gørding, Vejrup, Åstrup og Bramming.

I grevens fejde, der endte så ulykkeligt for de jyske bønder, deltog også dette herred, hvorved de selvejere, der ikke kunde bevise at de ikke havde været med, tabte deres ejendomsret til fordel for kronen og blev dennes fæstere. Endnu så længe efter som 1545 kunde herredets selvejere ikke fatte denne store overgang i deres stilling, hvorfor der udstædtes et åbent brev til dem, at efterat kongen havde tilskrevet og befalet lensmanden på Riberhus Klavs Sehested at tilsige dem at de skulde rette sig efter at fæste deres gods, som andre bønder udi de andre oprørske herreder gjort have, og de det endnu ej gjort have, men sidde så godt og fortrykke sig dermed, at de det endnu gøre, så fremt de samme gods nyde ville, og hvis de det ikke straks gøre, da skal forskrevne Klavs Sehested befaling og fuldmagt have dem at forfølge til herredsting med hærværk og vold efter loven¹⁾). Det varede dog en stund, inden de kunde finde sig i hoveriet til kongens gårde, ti 9. juni 1559 fik kronens tjenere i Skadst og Gørding herreder kgl. brev, »hvorledes at i eder fortrykke og vil ikke arbejde til vor gård Segeberg udenfor vor købstad Ribe, ti byde vi eder at rette eder efter vor lensmands befaling på

¹⁾ D. Mag. 4 Række. I. 63.

Riberhus at arbejde til forskrevne vor gård Segeberg med mægægt, pløjning og andet høstarbejde, som andre vore og kronens tjenere gøre til vore og kronens slotte og gårde her udi riget¹⁾.

Nogle af kronens enge til Riberhus, der var omgivne med diger, hed 1583 Gørding herreds lav og andre Skadst herreds lav²⁾ (sandsynligvis eftersom det var det ene eller andet herred pålagt at slå dem). 9. nov. 1583 fik bønderne i Skadst, Gørding og Vester herred foruden deres eget arbejde ved Riberhuses høslet tillige det der var pålagt bønderne i Ballum birk, der var fritagne derfor³⁾.

Også andre byrder pålagdes dem, som når bønder, kronens tjenere og kapitlets tjenere, i Skadst og Gørding herred 1548 fik kgl. befaling til at age 1 læs ved og 1 læs strøelse til Riberhus, når og hvor Klavs Sehested dem tilsiger⁴⁾. Efterhånden afhændede kongerne godset her og ved avktionen over Riberhus ladegårds gods 1741 var her intet tilbage.

Gørding sogn.

Sognet har navn af byen Gørding, hvis navn, der i det 14. årh. skrives Gyringh og Gøringh⁵⁾, udledes af Mandsnavnet Gyrør og vang (eller eng); af samme oprindelse er de i Holsted sogn, men nær ved dette sogns skæl liggende gårde Gørklint. Sognet gennemstrømmes af 2 åer, der senere forener sig ved Bramming og falder i Sneum å; den nordligste af disse, først kaldet Holsted siden Gørding å, frembyder flere maleriske udsigter med sine høje, bratte, ofte kratbegroede skrænter.

Af oldtidslevninger findes ved Ilsted 20 gravhøje, af hvilke den paa grænsen af Hundrup mark hedder Tinghøj, ved Bøle 13, hvilke sidste dog er slemt medtagne af ukyndige skattegravere. På Høslund mark findes flere høje, af hvilke en har indeholdt bronzesager; den vestligste med en spids sten på toppen er markskæl med Bramming sogn, den østligste kaldes Troidhøj. Ved S. Lovrup findes nogle enkelte, men her er

¹⁾ Teg. o. a. L. VI 96. ²⁾ J. Teg. II 427. ³⁾ J. Reg. III 562. ⁴⁾ Teg. o. a. L. II.

⁵⁾ Den nuværende udtale er Gørring, ikke Gjørring, hvorfor der ingen grund er til, selv efter en ældre retskrivnings regler, at skrive Gjording.

en anden gammel mærkelighed; ude i heden, der tilhører sognefoged Anders Bendixens gård, findes en stor mængde lave jordvolde, forinden fyldte med kampesten, der i et par agerbreders afstand fra hinanden går fra vest til øst, de nordligste dog gående lidt i nordøst, de sydligste lidt i sydøst, enkelte steder er tværvolde. I hvilket øjemed disse er opførte, kan ikke siges, men lignende findes ved Borre i Ål sogn, ved Måstrup i Moshjerg sogn og på den tilstødende Bindslev hede i Uggerby sogn, på Skens og Tolstrup heder i Horns herred, og Vostrup hede i Lønborg sogn, Nørre Horne herred¹⁾. At dette på en eller anden måde har stået i forbindelse med den hedenske gudsdyrkelse og rettergang, kan man vistnok antage.

Byer og gårde:

Gørding. Langs åen, der deler byen i Nørre og Sønder Gørding, findes endnu enkelte små lunde og krat, der frembyder flere smukke partier. Deraf har også Gørdinglund sit navn. Navnlig har man en smuk udsigt fra præstegårdens have mod krattet Simberris. Paa Sønder Gørding hede er krattet Tinglund ris, og endnu i det 17. årh. var i den østlige del af dens mark en skov, hvilket ses af et sandemænds lov om markskællet af 5. juni 1615. Sandemændene begyndte »nede ved Gørding å, der kastede vi en sten udi åen langs østen for Gørding skov, imellem Gørding mark og Lovrup mark, og derfra op ad en gammel hederøgel vesten en gammel digeende sønden for Lovrup møllevej imellem Gørding mark og Lovrup mark, og derfra og ned til Engsnap vesten ved enggrohen ved præstens eng, der satte vi en sten imellem Gørding mark og Lovrup mark og Fornager mark, og siden vester på ned i Kalkjær og der satte vi en sten imellem Gørding mark og Fornager mark og så derfra og vester på til en stor grå sten norden Fornager kirkevej, som er altid kaldt for gammelt skæl, og derfra og synder på ned til Hvirelhoed, der kastede vi en sten udi en pladsk udi mosen mellem Gørding mark og Fornager mark og synder op ad heden vesten ved Tingvej, der satte vi en sten imellem Gørding mark og Fornager mark og Tange mark og Røle mark, og så vester på til mosen og for-

¹⁾ Meddelt af her gårdejer Gårboe og her landmåler P. Fløe. Måske er de på Bindslev hede dog fra en senere tid.

fulgte mosen hen imellem Gørding mark og Bøle mark og vester på over Flaskebjerg og til en stor grå sten vesten Bøle kirkevej imellem Gørding mark og Bøle mark.

Gørding mølle var mølle til Bramming, dog først til Vardho.

I Nørre Gørding var 1683 2 hele, 2 halve gårde, 2 bol og 4 gadehuse; i Sønder Gørding 2 hele, 2 halve gårde, 3 bol, hvoraf det ene var øde og brugtes af mølleren. Der var da i bymarken 19 »fald« jorder, der ikke havde navn af visse tægter eller vange, men der brugtes deraf om året, hvad der bedst syntes tjenligt. Af disse marker kan her nævnes: Vesterlundagre, Båslundagre, Hommelundsagre, Rishøjagre, Bregneagre, Lundsagre, Skovvejblokagre, Skovvejagre, Tinglund, Enebærlund, næsten alle vidner om den store skov, der har ligget ved byen. Om møllen hedder det, at den havde 1 kværn og 1 hjul, møllestenen var brækket midt over, møllehuset og hjulet meget brøstfædige. Den kunde ikke altid male, fordi der undertiden fattedes vand og undertiden var for meget. Der fangedes fisk i åen til husbehov i et lille »tågergarn«.

1335 nævnes Tyge Eskilsen i Gøringh, der skulde udrede årlig til Ribe domkapitel 1 øre korn (30 skp. rug) for Alke Jakobs sjælemesse. At Ribe kapitel havde en gård her, ses af følgende tingsvidner af 1500 og 1512.

Alle men thette breff se eller høre helse wij Per Nielsson foghet pa Gøringhærerts thingh, Lawe Jensson foghet pa Riperrhws, Grwmi Persson, Thames Nielsson, Osther Jensson ok Seuerin Karlsson ewindelig meth gud ok kwngøre for alle, ath aar esther gudz byrdh md pa sancti Ambrosii dagh wor skicket for oss ok for manghe dandeme: beskeden man Hans Tuisson pa Gøringhærerts thingh, hwilkhen som loglighe esskede ok seck eth vwildigh things withne aff wij dande men, som wore Grwmi Persson, Thames Nielsson, Acer Jensson, Nis Christhensson, Osther Jensson, Jes Røed, Seuerin Karlsson ok Anders Lasson, hwilke fornefnde wij dande men wunne alle endrectheligh pa theres gode tro, siel ok sandhen, ath the neruerendis hoss wore pa fornefnde thingh, sowe ok horde ok wor them fulwittherligt, thet fornefnde Hans Tuisson i Gøringh meth herskaps jaa ok fullswath aff Riperrhws for eth ewighe magheskift wedherlagde hedherligh man her Hennicke Saxon canich i Ripe til hans canickedom een agher søndhen pa Gøringh mark, som kaldes Kirkagher, ok ther til eth las engh omætteneth i Katsnaps siigh, meth eth stycke engh, som fornefnde her Hennickes thiener ok Hans Thuisson forscrefne til thenne dag haffue brwghet til felles liggendis vesther i Krogemade, ok kendes fornefnde Hans Tuisson sigh enghen deel athaffue esther thenne dagh i fornefnde agher ok too stycke enghe i nogher made. Tilbindher ieck migh osv. Til ydhermere forwaringh ok stadfestelse henghe wij wore inthseigle nedhen for thette breff

meth fornefnde Hans Tuissons inthseigle. Giffuet aar, dagh ok stedt som forescreffuet standher.

(Ribe kapitels breve nr. 438. Af seglene fattes nr. 5 og 6.)

Alle mendh thette bref sier, hør eller Jesser helssæ vij Jes Clausen herrisfoget og thingholler po Gøringhærets tingh, Grome Persen, Jens Terkilsen, Seueren Karlæn oc Jens Mollisen ewinneligh meth gudh. Konnægør vij meth thette worth obne bref, ath aar efter gusbørdt mdxij po dreghtingh wor skicket for ossæ oc for manne danemen thenne breswissere beskeen swen Andhers Pugh oc lofligh bedis oc feck en vieliigh (!) tingsvinne po hiedherligh mans veghen her Cristhen Andhersen canek i Ribe, hwilken tingsvinne han feck af viij danne men som wore (her nævnes 8 mænd), tesse forscrefne viij danemen endrectelligh wonnæ po thieres gode tro oc sandhen, ath thennom fultvetherlieth wor, thet herre Henick, som wor canick i Ribe, han giordh laghøfdh po Per Andhersens gordh i Gøringh oc po alle theu retthchiedh, som hør til then gordh anthen søndhen vedh aa eller norden aa, som tha til logh af retthe, som er tofth, byggesth, agher oc engh, skof oc mark, kiere oc mossæ, forth oc fellof, flskewandh oc feganth (!), inthet vntaghen af gorssens retthehleth, hor som thett logh po Gøringh mark eller i herret, ath thi so wonnæ for ossæ, thet winne vij framdiels meth wore ingzegel hengendes nedhen for thette worth obne bref.

(Ribe kapitels breve nr. 461. 5 segl hænger under).

Bjørndrup. Dette navn udledes vistnok af mandnavnet Bjarne, der gik over til Bjerne. 1384 pantsatte væbner Jakob Esbernsen til erkeidegn Tue i Ribe for 23 ƛ lybsk sit gods i Gyrynghæreth i sognene Jærnwî, Gyryng og Hoghndorp og nogle ejendomme i Skastethæreth i Faaburgh og Jærn sogn. Året efter lånte han 80 ƛ lybsk mere på samme gods, der nu nærmere betegnes som liggende i Byerndrop, hvorpå bode Asser Quist, Åge Brun og Niels Brun og i Ygylstath (Iisthed), hvori bode 1 bonde¹⁾. Dette gods i Bjørndrup kom siden til Ribe domkapitel. 1488 udstødtes et sognevidne i Gørding kirke, at Jes Gris i Varde udsagde, at han kunde mindes i 50 år og mere, at 4 agre i Bjørndrup østen for Gørding præsts jord havde ligget til samme gård som Nis Vidissen da ibode og tilhørt Ribe domkirke²⁾. Dette lyder således:

Alle men thette breff sse eller høre Jesses hielssæ wij Niels Jenson soghen presth i Gøringh, Jess Nielson i Gøringh, Therkill Mattisson i Bøle, Grummy Persson i Iisteth, Hanss Wydisson ratmæn i Ribe och Niels Persson soghendeghen

¹⁾ Ribe kapitels breve 100, 104. I dette sidste pantebrev kaldes Hundrup ikke Hoghndrop men Haauinthorp og i udskriften Haauinghtorpp.

²⁾ Ribe kapitels breve 369.

i Jernwyth ewinneligh meth gwd. Kwngiere wy alle men meth thette wore(!) obne breff, ath aar efther gwts bërth med lxxx viij søndagh nest for sancti Olawy dagh wor skekket for oss i Gøringh kirky beskeen man Niss Vidisson i Bierdrop (!), for (!) kalleth too danne men som wor Per Persson i Oygh och Jess Lasson i thet saamesteth, hwilke ther fram ginghe och wonne po theres tro och rette sandhe, ath Jess Gryss i Wardhe han sadhe for them syn retthe tro och sande, ath hanum kwnne mynness i 1 aar och mere. Tha haver thet wereth hanum fwlwittherlieth ath ty iiij agher som ligghe i Bierdrop østen fra Gøringh presth gord aager och skødher andhen endher (!) nær och audhen endher søndher po Niss Vydissons ladhe, ty same agher hawer lygen til then same gord som Nis Vidisson nv i boer, och hawer thet same gotz leyen til wor Fruæ domkirky i Ribe och alder Jess Griiss hafde hørd, at nogher man hafde gywen ther last o po i nogher madher; ydhermere sade och woen Kvdh Tøgson i Bierdrop i Gøringh kirky for soghen preat och menigh soghen folk, som tha til stede wor, ath so lenge som hanum kwnne mynness, tha hawer ty same forscreffne iiij leyen til then same gord, som Niss Vidisson nv i boer och i feste hawer aff capittell i Ribe po wor Fruæ domkirky weghe, och aldry han hafde hørd ath nogher man hafde gywen ther last opo i nogher made. Ther opo esketh Niss Vidisson eth vwilligh soghen winne aff xij danne men, som war (derpå nævnes 12 mænd, der vidnede at de havde aldrig andet hørt eller spurt). In cuius rei testimonium sigilla nostra presentibus sunt appensa. Datum vt supra.

(Orig. på perg. blandt Ribe kapitels breve nr. 389. De 4 første segl hænger under).

1493 toges tingsvidne om en mark, at den har været brugt til Byerndrop by som anden gribsjord fællig i så måde, at kirkens tjenere og andre mænds tjenere, som bor i forskrevne Byerndrop, har den jord brugt og en stor del opbrudt af hede og aldrig de har hørt eller spurt, at nogen har givet last eller kære på kirkens tjenere for forskrevne jord i nogen måde enten til tinge eller sognestevne, førend nu for 2 år siden Peder Smed gav der kære på på Iver Æriksens vegne, og har forskrevne Bøwelundh mark været brugt ulastet og ukæret til kirkens gård, som Nis Videsen nu ibor, i 30 år og mere¹⁾.

1551—53 var der retstrætte om tilliggendet til gårdene her. Således toges tingsvidne om, at en mand havde 3 agre mere i Nørremark end de andre grander efter deres otting og at hans søndre lade stod udenfor det gamle toftedige. Han fik nu udlæg af jord til sin toft, men da de herremænd, der ejede byen, nemlig Iver Juel til Stubbergård, Jens Juel til Hesselmed, fru Karen Skovgård til Vardho, var misfornøjede med jordtilliggendet til gårdene, bestemtes det ved en landstings-

¹⁾ Ribe kapitels breve 403.

dom 9. maj 1551, at byen skulde rebes. Hartvig Skram til Debjerglund og Kristoffer Munk til Krogsgård udstædte et brev 12. nov. 1552, at de var ombedne at ride til Vardho og tale med fru Karen, om hun vilde give sit ja og samtykke på sine børns vegne, at Jens Juel til Hesselmed måtte få et halvt reb både i ager og eng til det øde byggested, som han havde i Bøvlund, hvortil hun svarede, at dersom det kunde og måtte blive til vilje og venskab, da vilde hun det samtykke; siden da de rebede marken, kastede de et helt reb på 16 favn til hver fuld gård både i ager og eng og et halvt reb på 8 favn til det øde byggested, dog undtoges stuv, ornum og særkøb. Fru Karen klagede imidlertid til landstinget og en dom af 28. jan. 1553 udsagde, at sandemændene skulde tiltales, fordi de ikke havde »gjort deres tov fuldt«, det er rebet retfærdigt. Derpå undersøgte de gamle skæl og byen rebedes på ny på samme måde som tidligere. Jens Juels enke Vibeke Lunge havde givet samtykke til at Bøvlund kom under reb på den betingelse, at den skulde have $\frac{1}{2}$ gårdseje i Bjerndrup by og hendes andre 3 gårde der skulde være lige store.

Bøvlund, om hvilken denne retstrætte fornemlig drejede sig, er formodenlig fra nu af regnet som en særegen gård i Bjerndrup, medens det oprindeligt har været et stuv eller særkøb, der ikke havde fællig med denne by. Et tingsvidne af 22. otk. 1552 udsagde også, at Ribe kapitel aldrig havde givet last eller kære på Bøvlund mark eller kendt sig at have lod, del eller rettighed deri, førend nu en mand i Bjerndrup gjorde fordring derpå. Navnet Bøvlund som nogen gård forsvandt efter denne tid, men navnet bevares, idet den store hede, der ligger imellem Bjerndrup, Holsted, Tvile og Vejrup, endnu kaldes Bjøvlund hede; det synes således som Bjøvlund engang ikke har været noget ubetydeligt sted og at der i alle fald engang har stået en lund her.

1547 nævnes Lindknud ager, der vist også lå i Bjerndrup.

I Bjerndrup var 1683 $4\frac{1}{2}$ gård og 2 gadehuse; marken var delt i 7 tægter, hvoraf 1 hed Langtrynetægt.

Nørre og Sønder Lovrup. Navnet udledes vist af et mandsnavn Loke eller Loge; i det 15. årh. nævnes således en Laurens Lokson i Jandrup¹⁾. 1651 beskrives byen således:

¹⁾ Ribe Oldemoder 50.

der var en gård, hvorpå 5 beboere, dertil hørte 12 skar jord, 1 gård, hvorpå 4 beboere, dertil 12 skar, $\frac{1}{2}$ g. dertil 6 skar, 1 g. med 5 beboere, dertil 18 skar, 2 halve gårde, hvortil 12 skar. Denne inddeling i skar, der også forekommer i Vilslev, er vistnok en forholdsbetegnelse med hensyn til hver gårds del i de forskellige marker¹⁾. Af byens 14 tægter, der nævnes 1683, kan mærkes Brødtægt, Høgemark, Grydevang, Lundetægt, Bjøvlundagre, Kjællingtægt.

Heslund betyder ikke Hessellund men skreves tidligere Hæsælund; 1331 døde nemlig hr. Truls Splittaf, der for sin Sjælemesse gav til Ribe domkapitel en grund med et hus i Hæsælund i Gøringh sogn²⁾. Denne gård tilhørte kapitlet endnu 1530.

Her var 1683 kun 3 boliger, af hvilke 1 brugtes under Gørdinglund.

Ajke udtales Åjg, skrives 1488 Oygh. Dette navn må være stærkt sammentrukket og forudsætter en ældre form Adig, der formodentlig atter er udgået af Attæwik, Manden Attes vig; på samme måde hed Frøjk i Måbjerg sogn 1418 Froydevigh. 1683 var her 2 hele og 3 halve gårde. 8 tægter, hvoraf Bavnetægt, Vrågertægt og Grønhejtægt.

Høde, af hvilken Sønder Høde hører til Bramming sogn; bækken, der skiller dem ad, hed 1683 Høde bæk. 1378 pantsatte Lavrens Valdemarsen til provsten i Varde syssel Tue for 6 $\frac{1}{2}$ lybsk sit gods i Høthe i Gøringh sogn³⁾. Denne gav ved sin død 1387 til Ribe domkirkes bygningsfond samme gård i Høthæ⁴⁾. 1683 var her 1 gård; i bækken fangedes da med små ruser aborrer, skaller, gedder og ål.

Ilsted. 1387 testamenterede erkedegne Tue til Ribe domkapitel for sin sjælemesse 1 gård i Ygylstet⁵⁾. Han havde 1384 og 1385 fået den i pant af væbner Jacob Esbernsen (se foran s. 7). Her var 1683 6 halve gårde og 1 bol og 4 gade-

¹⁾ Jfr. D. Atlas V. 690. I diplomat. i geh. ark. findes et tingsvidne fra Lisbjerg herred af 27. sept. 1446, at Morten Jensen han svor selv tolfte sin Moder $\frac{1}{3}$ til af 25 furer over al Lyndu (Lina, Todbjerg sogn) mark til Per Bundes gård i Kraghberg. Dette er et andet lignende jordmål.

²⁾ SRD. V. 552.

³⁾ Ribe kapitels breve nr. 92. ⁴⁾ SRD. V. 550. ⁵⁾ SRD. V. 550.

huse. Blandt de 8 tægter nævnes her: Vakkerbjerg-, Avridsager-, Pughøl-, Vindesager- og Ludse-tægt.

Bøle. Navnet betyder et lille bol. I Sønderbøle var 1683 3 halve gårde og en stuvjord, der tilhørte Ribe kapitel og sagdes at have været en særegen bolsjord. Blandt de 9 tægter nævnes Egebjergtægt, Ristægt, Lundekildetægt og Tremmelhøjtægt. I Nørrebøle var $2\frac{1}{2}$ gårde og 1 hus; 8 tægter, hvoraf Nylunds-, Gjølunds, Avreds- og Blåbjerg-tægt.

Tange. Dette navn skreves i ældre Tid Tunge og Tonge; den nuværende jyske udtale kan ligeså godt udledes af Tunge som af Tange. At Tunge er det rette, ses af beliggenheden, idet bymarken ligger imellem 2 sammenløbende vandløb og ligesom i form af en tunge; en tange er jo et smalt stykke land, der forbinder 2 større stykker; altså bør navnet skrives Tunge, hvilket også er den ældre retskrivning for de mange andre lige lydende jyske stednavne.

Her var 1683 2 helgårde, hvis mark var delt i 7 tægter, hvoraf Bollerager, Tøngrisager og Bolbrotægt; overdrift måtte lejes af andre byer.

Fornager eller Fonager (men ikke Fånager, da udtalen er Fuoner) skreves i ældre tid altid Fornager, af mandnavnet Forni og ager. 1683 var her 1 gård, hvis mark var delt i 8 tægter, hvoraf Wirrelhøj-agre og Ellekjærbjergtægt, tørveskær var i Katsig, klynetørv gravedes i engene, der var begroede med lyng.

Starrup. Dette navn skrives almindelig Starup, men medens byerne af dette navn udtales Stårup, kaldes denne by Stårrup og skrives i ældre dokumenter Stordrop og Stardrop; navnet må derfor udledes af mandnavnet Stari¹⁾ og thorp. Her var oprindeligt kun 1 gård. 1483 købte Anders Nielsen af Stordrop af 3 andre bønder halve Stordrop mark og tredje delen af Fornagher mark. 1510 købte Per Andersen i Stordruph af en mand i Thoongh al den ejendom, han havde mellem Stordruph bæk og Møgelmoose og vesten op til, det dige, som løber mellem Thongh mark og Stendrup mark. 1548 skødede Anders Persen til Søren Persen al den del han kunde arve efter sin fader Per Andersen i Stardrup. Senere er gården

¹⁾ En Peder Starssøn forekommer således i et diplom af 3. juli 1446.

oprettet til en adelig Sædegård, hvortil der dog næppe hørte bøndergods, og udforpagtedes for 30 rdl. til velbyrdige Frans Paale, eller Polo, eller Polen eller Poll, der 1589 fæstede en eng i Gørding, der tilhørte Ribe domkapitel. 1599 købte han et hus i Lovrup og skriver sig da »ærlig og velbyrdig Frans Polen til Starup«, hvilket han også kaldes i et overdragelsesbrev 1612 på en eng i Fornager mark, der tilhørte Ribe domkapitel. Han skriver sig ogsaa undertiden »til Forsombodt« en lille herregård i Ølgod sogn. I et af sine sidste leveår arvede han på sin hustrus vegne del i Volbjerg; hun hed Dorthé Skram og må have været af nær slægt med denne gårds ejere af samme navn. Efter en Stamtavle i Rostgårds samling nr. 25 havde de børnene Alhed og Elle. Frans Paale, om hvem en stol i kirken endnu minder, idet derpå findes hans fædrene og mødrene våben indskåret, er sandsynligvis en indvandret adelsmand fra Pommern. 1661 levede her i landet en jomfru Alhed Pohl, vistnok hans datter, der havde arvet en ejendom i Pommern 2 mil fra Stettin efter sin broder, hvilken hendes fætter Frans von Pohlen afkøbte hende¹). En fætter til Suhm af navnet Pohl levede 1788. Frans Pålé var med i krigen 1611—13 og døde i Kiel 14 jan. 1613. Hans enke Dorthé Skram beholdt forpagtningen af gården, der imidlertid forlængst var solt til Falk Gjøe til Skjersø og efter ham igen til en anden. Hun bode her endnu 1618, da hun tog tingsvidne om at Stendrup mænd med urette gravede tørv på Starrup mark. 12. jan. 1615 fik Niels Lange kgl. brev, at han for nogle år siden havde fået befaling om at overlevere Volbjerggård og adkomstbrevene derpå til afgangne Frans Poell, men nu berettede fru Dorthé Skram at dette ikke var sket, »hvorudover vi os ikke ringe forundrer, at du vor nådigste befaling udi så langsommelig tid ikke har efterkommet«, hvorfor der tilstilledes ham alvorlig påmindelse om at levere hende de omtalte breve uden forhaling²). Der må have været særegne vanskeligheder ved hendes overtagelse af denne gård, ti 25 maj 1616 fik Niels

¹) Klevenfeldts samlinger. Hun bode 1637 og 1649 på Lyngballegård (J. Reg. XI. 233), som hun havde forpagtet. Havde 1660 indtægt af Havreballe Ien (J. Teg. XIV. 248).

²) J. Teg. VI. 121.

Krag og Gunde Lange kgl. brev om at levere hende nogle breve, som stod forseglede i He kirke, og atter 1617¹⁾).

1616 kom hun i en ubehagelig stilling, idet jomfru Mette Lykke klagede over at hendes afdøde fader havde udforpagtet Starrupgård for 30 rdl. til Frans Paal til Forsomhoved, men afgiften var ikke tilbørligt udgiven, hvorfor et kgl. brev af 20. nov. 1616 bød Dorthe Skram at hun skulde fremlægge kvitteringer for afgiftens betaling eller tilfredsstille jomfru Mette med den resterende afgift ligesom for inventarium og sædekorn. Samme dag fik Falk Gjøe til Skjersø kgl. brev, at jomfru Mette Lykke mener at hendes fader ikke havde fået betaling af hans fader for denne gård, som han tilmed havde solt igen, hvorfor han skal bevise, at hans fader havde adkomst derpå, eller tilfredsstille hende²⁾. Hvad udfaldet blev, er ikke bekendt, men da Dorthe Skram endnu bode her 1618, har hun formodentlig gjort rede for sig.

1639 nævnes gården som en bondegård. 1689 var den 1 gård, der hørte til Vibeke Rosenkrandses arvegods, og havde fæled på Stendrup mark.

Vardho, i ældre tid Vardhoved, har navn af sin høje beliggenhed, idet navnet afledes af Varde, en bavn eller et højt sted, og hoved; altså det øverste af banken. Det er nu en gård med anselige udbygninger og et gammelt stuehus. Ved gården findes en lille lund, der er levning af en gammel større skov.

1683 beskrives gården således: Waarhoed er et gammelt adeligt herresæde, tilhører Vibeke Rosenkrands, forpagtet af Hans Hansen. Af marker nævnes Kirkelykke³⁾, Rygemade, Nørremade, Hedeagre, fædrift i heden øst for gården. »En liden skov af små krøgede ege og krat ligger vest for gården, hvilket synes ufrugtbart«. »Ved gården er en frugthave af gamle og formuskede pære-, æble- og blommetrær«. »Gærdsel har de såvidt de behøver udi foromrørte liden egeskov, dog bruges ej videre gærdsel end lidt omkring gården og haven. Fiskeri i åen af gedder og skaller, ingen redskaber, da de er dyrere end hvad der fanges. Hyrde til at vogte kvæget må vel holdes forat fri kornet som på andre steder, hvor de ikke har

¹⁾ J. Teg. VI. 150. J. Reg. VI. 214. ²⁾ J. Teg. VI. 183. 186.

³⁾ Den grænsede mod syd til åen, nord til »Skåtevejen«, øst til gården og vest til Gørding mark.

særlukker for deres fæmon, som i denne egn overalt findes ingen af, og ikke alene for skade af ulve der mere end alle andre steder, eftersom krattet der ligger på marken ikke er således at han (ulven) bedre der kan skjules end på anden mark, hvor der er slet intet krat«. Denne sidste bemærkning er fremkaldt ved bemærkning af beboerne her og i alle de andre byer i sognet undtagen Gørding, at de holder hyrde, »formedelst at der er mangfoldig af ulve, at de ej endda uden stor skade kan være ulven bevaret«. På Vardho mark lå tidligere Nørhede, der havde været 1 gård, og Sønderhede, der havde været 1 bol, begge havde været øde siden krigen 1659.

I Vardho bode først bønder, der 1493 nævnes i anledning af en retstrætte om Bjerndrup (endnu 1538 nævnes Stephen i Vardho), men ikke ret længe efter er det, at denne er oprettet til en herregård, sandsynligvis af Ove Skram til Hammergård, der 1498 skriver sig »til Varhoffuit«. 13. Sept. 1512 afsluttede han nemlig et mageskifte i biskop Iver Munks nærværelse med sognepræsten i Gørding hr. Severin Thomessen således, at Ove Skram skulde have 18 agre på »Varhoffwet« mark, 9 næst vesten diget, som løber i sønder og nør, 6 andre agre næst sønden for det nørredige og 3 agre midt imellem Ove Skrams egen jord, som løber i øster og vester, samt et stykke eng imellem disse agre og hans toft. Præsten fik herfor 2 agre næst norden for Hr. Severins kålgård, som løber i øster og vester, 4 agre norden hos Hans Smed, en halv ager derved, af hvilken præsten selv har halvdelen, 3 stykker jord norden for kirken vesten for vejen, som løber til korset¹⁾, hvor »wratzmaal« løber midt på ager, en lang ager imellem korsvejen og »røgne dwen«, som ligger imellem Anders Jensens og Hans Smeds agre, desuden al den jord og del, som Ove Skram kendte sig at have udi det indelukke, som nu er indelukket til præstegården i Gørding. End videre skulde Ove Skram og hans arvinger eller hr. Severin og hans efterfølgere ikke herefter opkræve sandemænd imellem Nørre og Sønder Gørding, men de skal på begge sider have fri sæled og fædrift i hede, kær og mose²⁾. Han har således søgt at afrunde sine

¹⁾ Denne vej må være den nuværende kirkevej, »korset« er vel korsvej. Hvad er wratzmaal og røgneduen? ²⁾ Ribe kapitels breve 483.

marker og endnu 1528 fik han af Kongen et bol i Vardho for et bol i Tømmerby¹⁾. Han og hans Slægtninge ejede kaldsretten til kapellet Bethlehem i Ribe Domkirke og han kaldte 1527 en præst hertil. Han må således være i slægt med biskop Henrik Stangeberg, der grundede det på ny i det 15. årh.; efter reformationen tilfaldt dets gods familierne Skram og Stangeberg²⁾. Hvad hans æt iøvrigt angår, var hans fader Peder Skram til Hammergård, der lå i Hammer sogn ved Horsens; det er rimeligvis ham, der 1512 til vitterlighed var tilstede ved ovenomtalte mageskifte. Selv var Ove Skram gift med Mette Juel, datter af Palle Juel til Ustrup. Med hende havde han sønnerne Kristen, der døde udenlands, Enevold død ugift, Jørgen til Hammergård, Hartvig til Dejbjerglund, Palle til Vardho, Niels der blev dræbt af Erik Rud, og døtrene Magdalene, der kom i Mariager kloster, Kirsten og Anna.

Hans søn Palle Skram ansattes til indtægt af 27 R 1542³⁾, døde i Ribe 14. marts 1546 og er begravet i domkirken⁴⁾. Han var gift med Karen Skovgård, datter af Jørgen Skovgård til Skovgård (Tyrild herred, Kollerup sogn) og Anna Fleming. Karen Skovgård styrede gården på sine børns vegne, for hvilke hendes fader var formynder. Hun havde stridighed med fru Vibeke Lunge til Hesselmed om deres gods i Bjerndrup, der nærmere omtales under denne by. Hun fik 1557 kgl. brev på at oppebære kongetienderne af Holsted og Gørding for en årlig afgift af 20 daler til Riberhus. Hendes børn var Ove, Palle, Kirsten og Anna. Hun fik 1554 dom på 2 enge i Sejlstrup og Hundrup mark, som hun beviste at Ove Skram til Vardho 1498 havde taget lavhævd på, om hvilke Niels Lange til Kjærgård trættede med hende.

Ove Skram til Vardho sluttede 6. Juni 1566 den overenskomst med sine bønder i Gørding, at hvis nogen af dem drev nogen sær hjord, skulde han bøde ham 1 daler. Denne bestemmelse har altså sigtet hen til at kvæget skulde vogtes af en fælles byhyrde, hvilket i fællesskabets tid var en nødvendig betingelse for markernes fredning. Samme år lod han toften til en gård i Høslund indstene, således at den fik 80 skar

¹⁾ Reg. o. a. L. III, 57. ²⁾ Kinchs Ribe 563—64.

³⁾ Krag og Stephanius II. ⁴⁾ Terpagers Inscriptiones Rip 84.

hver kant med 1 sten i hvert hjørne. Han døde ung ligesom hans broder, men hans moder overlevede ham og levede endnu 1578. Efter hendes død nævnes som gårdens ejer hans søster,

Jomfru Kirstine Skram, der nævnes 1588¹⁾.

Hendes fætter Jakob Skram til Fruergård sluttede på hendes vegne forlig med en bonde i Tange, at alle de enge, som hendes bønder i Gørding og Ilsted fra arilds tid havde haft i Tange, skulde de uhindret have, og de skulde hegnes i hegns tid, som tilbørligt var. Hun døde 1593 og er begravet 29. marts.

Efter hende er gården tilfalden hendes moster Jomfru Anna Skovgård. Søndagen 29 april 1604 gjorde ærlig mand Anders Steffensen i Gørding spørgsmål til menige sognemænd, som var tilstede på sognestævne, på jomfru Anna Skovgårds vegne, »hvorledes de bønder i Gørdinglund og ærl. og velb. jomfru Anna Skovgårds tjenere udi Ilsted, hvordan de har haft stand (stol) tilsammen udi Gørding kirke af arilds tid, som dennem længst kunde mindes. Da har de af Gørdinglund stået yderst, men siden kom tvende Mænd udi Gørdinglund og der kom tvende udi Ilsted, da har de (en?) i forskrevne Gørdinglund altid stået yderst og en har gået om til væggen, og siden stod der altid 2 af Ilsted mænd imellem tilhobe de 2 af Gørdinglund«. Hun døde 1605.

Hendes halvsøster Margrete Skovgård til Sanderumgård fik derpå Vardho, som hun ejede til sin død 7 avg. 1615²⁾. 3 okt. 1616 holdtes der skifte efter hende på Sanderumgård. Hendes søstersøn Ove Urup til Ovesholm fik del i Vardho hovedgård og 2 bol på Gårdens mark nemlig 6 td. 5 skp. 1 fd. 2 alb., 2 g.³⁾ 1 bol i Gørding, 2 bol i Bøle, 2 g. 2 gadehuse i Ilsted; en anden søstersøn Jakob Skram til Fruergård fik en lignende del i hovedgården og møllen og 1 g.⁴⁾ 3 bol i Gørding, 1 g. i Bøle; en tredje søstersøn Anders Skram til Debjerglund fik lignende del i hovedgården og møllen, 1 g.

¹⁾ D. Saml. i geh. Ark. 395.

²⁾ Om hendes prægtige gravmæle i St. Knuds kirke i Odense, som Kristian IV lod oversvære på grund af dets ulovlige pragt, se Mummies St. Knuds kirke s. 113—17, 227—28.

³⁾ Den ene ydede skovsvin i landgilde. ⁴⁾ ydede skovsvin.

4 bol i Gørding by, 1 g. i Bøle, 1 g. 1 bol i Fonager, 1 g. i Libstrup, 1 g. i Guldager, 1 g. i Rovsthøje, en lod i Rovst mølle, 1 g. i Årre. De 2 første solte deres del 2 juni 1617 til Jakob Skrams Svoger Kristen Krag til Sønderris, der 3 jan. 1618 solte det til sin broderdatter

Jomfru Margrete Krag, der allerede 4 nov. 1617 havde købt Anders Skrams del. Hun var datter af Erik Krag til Lydumgård og Kirsten Kruse. 1627 eller 1628 er hun bleven gift med Erik Bilde, landsdommer på Langeland; han havde tidligere været gift med Ellen Korfitsdatter Rosengjedde. Erik Bilde nævnes som død 1643; Margrete Krag, der døde på Vardho 25 nov. 1648 i sit 51. år, ligger under koret i Gørding kirke. I Erik Bildes tid var gården bortforpagtet til Johan Størch.

I et tingsvidne af 1688 hedder det, at en mand kunde mindes 60 år «da ejede velb. Erik Bilde Vardho hovedgård så længe han levede og efter hans død ejede og besad hans sal. frue velb. Margrete Krag gården med dens tillæg, så længe hun levede, efter hendes død bekom sal. Kristen Lange til Hesselmed forskrevne Varhoved gård, ejede og brugte den nogen tid lang, indtil han den igen solte og afhændede til sal. velb. hr. Erik Krag».

Erik Krag solte 1652 Lydumgård til ovenomtalte Kristen Lange, så det er sandsynligt, at der ved den lejlighed er kommet et mageskifte i stand, hvorved han fik Vardho. Han købte 3 juli 1653 af Peder Mogensen til Foldberg der var gift med Margrete Krags broderdatter al dennes og hans svoger Ove Krags arv efter hende. Om Erik Krag se min Skadst herred 118.

Som ejer af Vardho optræder han første gang 2 marts 1654, da han bortfæstede Vardho på livstid til Hans Nielsen Mulvad og dennes hustru Margrete Jakobsdatter; de skulde årlig til Mortensdag give 30 rdl. og ingen anden afgift, ægt eller arbejde; efter deres død skulde en af deres arvinger have gården for 50 rdl. i indfæstning og siden give 30 rdl. årlig. Desuden solte han til dem alle huse og bygninger¹⁾, som da fandtes

¹⁾ Her er et af de mange eksempler på, hvorledes i denne egn — og mange andre steder — bygningerne betragtedes som fæsterens ejendom. I Sæl. Registre XVII 396 findes et kgl. brev, hvorved bønder i Køben-

på gården, og alt boskab. Fæsteren skulde ikke tiende men give $\frac{1}{2}$ td. rug og $\frac{1}{2}$ td. byg årlig til kirken. Han skulde have fri maling i Gørding mølle og have den stolestand i kirken, som tilhørte gården. Desuden fik han nogle bol i sognet, hvis skyld og indfæstning dog tilfaldt Krag; istedenfor arbejde kunde de give 6 rdl.

Mulvads enke afstod gården til sin svigersøn Jens Nielsen, der 25 feb. 1663 afstod den for 500 sletdaler til Hans Hansen, forpagter på Endrupholm¹⁾, der fik fæste af Erik Krag 30 jan. 1665 på samme betingelser som Mulvad, dog med det tillæg at han hver offerdag skulde ofre til præsten.

Erik Krags Enke Vibeke Rosenkrands måtte ved sit opbud 18 juni 1686 afstå Vardho, der da var 13 tdr. hartkorn, kongetienden af Gørding sogn med fiskeri i åen og en »springkiste« ved Gørding møllesluse til Vibeke Jensdatter, enke efter rådmand Lavrids Friis i Ribe. Da denne ikke kunde stå sig ved at eje en hovedgård uden gods, opsigde hun på tinge 3 nov. 1687 gårdens frihed »ej herefter at være og holdes for nogen sædegård, men en bondegård at forblive«. Efter Hans Hansens død blev Knud Hansen Vindfeld fæster, og han købte bygningerne 6 feb. 1697 for 300 sletdaler. Vindfeld levede ikke ret længe, ti allerede 13 juni 1704 holdtes skifte efter ham²⁾. Da bestod gården af følgende bygninger: det store salhus 13 fag, deraf var de 3 sønderste fag vel forfærdigede, den ny lade østen i gården 20 fag, øksenhus sønden i gården, i det nordre hus var heste- og kostald. 5 fag var bagerovn, kølle og skorsten, sønden i gården var 8 fag plankeværk. Besætningen var

havn, Kronborg og Frederiksborg len 27 nov. 1623 fik »den frihed på de gårde de påbo eller boendes vorder, at samme gårdes bygning denem og deres arvinger fri og fuldkommeligen arveligen skulle tilhøre, og såfremt nogen deres arvinger ere begærendes samme gårde at besidde, da skal vor lensmand være forpligtet den brug udi jorden og marken, som til samme gårde hører, dem for en billig indfæstning at lade bekomme« osv. med flere nærmere bestemmelser. I Nyerups Frederik III 288—89 findes et lignende privilegium 1660 for bønderne i Dragsholm len. Jfr. under Bramming.

¹⁾ Hans hustru Maren Sørensdatter Ravnsø var en præstedatter fra Nykirke.

²⁾ Han efterlod sin enke Marie Kristiansdatter og 2 små sønuer Andreas og Kristjan. Hans brødre var Anders Hansen Vindfeld på Tandrup, Niels forpagter på Sneumgård og Jep forpagter på Brandtbjerg. Endnu bor familien i Tandrup i Fardrup sogn.

31 stude, 8 kalve, 8 kør, 7 heste, 18 får, 9 lam, 2 svin, 3 grise, 3 gæs, 1 gasse, 1 gæsling. Vindfeld efterlod uden tvivl restancer til ejerinden, ti hun fik udlæg i bygningerne og fæstede hele gården 11 avg. 1704 til Terman Mortensen af Risbøl, der gav Vindfelds enke 80 sletdaler i afsiæelse og ophold i gården i et lille skolehus. Han havde kun gården 1 år, ti 14 avg. 1705 fik Tyge Jessen og hans søn Jes Tygesen fæste herpå og købte også bygningerne af Vibeke Jensdatter for 383 sletdaler; de skulde give årlig 36 rdl. i fæste og fik foruden gårdens egenlige marker 3 af Holsted krkeenge og Mølholm eng ved Gørding mølle.

Tyge Jessen overlod 12 marts 1706 det halve af gården til Anders Jepsen Råhede, der senere udstødte sin forpligtelse til at holde det halve af kontrakten med husbonden.

Vibeke Jensdatter døde 17 okt. 1709. 1693 købte hun af Niels Nielsen til Endrupholm et bol Sønderhede og 5 jan. 1708 af amtsforvalter Jens Kristensen til Stensgård 1 bol Nørhede og 2 øde boliger sammesteds, der 1702 var solt på auktion over kongeligt strøgods. Efter hende tilfaldt Vardho hendes svigersøn den bekendte magister Peder Terpager, den lærde forfatter af »Ripæ Cimbricæ«. Han købte 1721 genløsningsretten til Gørding kongetiende, som i sin tid var bleven solt til Joakim Gersdorf og som denne 1652 afstod til Erik Kræg. Efter hans død 1738 fik hans søn Lars Terpager, præst i Mern, den, og efter hans død 1772 hans svoger borgemester Frisch i Ribe; efter hans død 1787 hans søn Andreas Frausing Frisch, stiftsfysicus i Ribe, der efter testamentarisk bestemmelse skulde have den og kongetienderne af Gørding, Holsted, Åstrup og Starup for 5000 rdl. efter sin faders død. Han solte gården til den nuværende ejer hr. Severinsens farfader. Dennes broder Hans Warthoe, der tog navn efter fødegården Vardho, blev herredsfoged 1774 og bode i Rovst mølle.

Gørding kirke

ligger på en banke ved åen og er opført af hugne sten med en smukt udhugget sokkel. Skibets højde er 7 alen, længde 26 al. og brede 14 al., korets højde 6½ al., længde 14 al. og brede 12 al. Tårnet, der har en gavl foroven, er 12 alen højt på muren, 9 al. bredt og 8 al. langt. Altertavlen er

et skab med to døre; i midten fremstilles nadverens indstiftelse, til højre opstandelsen, til venstre Jesus i Gethsemane, øverst himmelfarten; den er godt malet, tildels forgyldt. Kalk og disk er givet af Gabel 1 dec. 1732. På den søndre væg i koret hænger et krucifix, der er omtrent 4 alen langt; til venstre er en mand med en bog i hånden, til højre Maria med krone på hovedet; dette er formodenlig levninger af en ældre altertavle og er vistnok gammelt, da Kristus ikke bærer tornekrone. Nedenunder er et vers fra forrige århundrede:

Tak Søde Jesu tusind gang,
 Du dend forsmædelige tvang
 Paa Kaarsit taale vilde,
 Der Du til syndens fulde bod
 Fra Dit dødbrustne Hierte lod
 Opbriste Livets Kilde.
 Kaarsfæste vil jeg hvert et lem,
 Saa Daarskab bryder aldrig frem
 Med Lysters raadne glæde,
 Din blottet og Din blodig Krop,
 Dit Purpur mig fra Toc til Top
 Skal skiule, Smykke, Klæde.

På prækestolen er udskåret flere bibelske hændelser; på himlen står M. K. (Margrete Krag) 1622 med hendes fædrene og mødrene (Kragernes og Krusernes) våben samt mesterens navnetræk N. P. Der er 16 stole for mænd, 20 for kvinder, desuden har et pulpitur, der er oprejst 1620, 9 stole; ligeledes er der stole i tårnet; på en af disse er udskåret 2 våben og nedenunder F. P. M. F. P. F. 1597 ☩: Frands Pålens mødrene og fædrene våben; denne mand bode på Starrupgård (se foran s. 12). I tårnet synes der engang at have været alter; der er gravmæle over præsten Joh. Hygom. Under koret er en åben begravelse, hvori der ligger præsten Kristjan Helt med datter og fru Margrete Krag; pladen fra den sidstes kiste er ophængt i præstens stol i koret, hvorpå der står: Her hviler udi herren ærlige og velbyrdige frue salige fru Margrete Krag, som døde på hendes gård Varho år 1648, den 25 nov. i hendes alders 51 år. Gud give hende med alle tro kristne en glædelig opstandelse på den yderste dag.

Kirkens vindver er nu på den søndre mur; i den nordre er 3 tilmurede rundbuede vindver ligesom 1 midt på den søndre mur, der endnu er utilmuret; i den østre ende er også et til-

muret rundbuet vindve med en udhugget sten over. Af den nordre indgang er der spor; overliggeren over denne med rundbuer udhuggede blev 1858 udtagen. Våbenhuset er på den søndre side; over indgangen hertil er en stor kampesten med smukt udhuggede prydelser, nogle lignende findes på tårnet, hvilket tyder på, at de er samtidige; på den højre side af indgangen er indmuret en ældgammel ligsten med et smagfuldt kors uden anden indskrift. I en utrykt beskrivelse over sognet fra midten af det 18 årh., der ejes af hr. Professor P. G. Thorsen, fortælles: »på det sydøst hjørne af kirken er en sten, hvorom haves den tradition: en »hun« (o: snog) havde blæst på en mands ben her i sognet, hvoraf forårsagedes en ulægelig skade og dermed en utålelig smerte. Manden sad en søndag på kirkegården og bad gud om hjælp, der blev gjort offentlig bøn for ham i kirken, hvorpå svagheden udfør af benet og ind i denne sten; der ses i stenen et hul, hvoraf der ligesom flyder eller har flydt en vædske som af rustet jærn.« Om en ligsten over vel fornemme mand Hans Jensen født i Tange ved Ribe år 1683, død i Starrup 1752, og hans hustru Maren Nielsdatter født i Starrup 1694, død sammesteds 17***, fortæller samme beskrivelse: »En søn navnlig Niels har ladet lægge denne sten over sine forældre; han drog til København og blev slagterdreng hos kongens slagter sr. Jens Jensen; noget derefter, da kvægsygen første gang var i landet, sendte hans principal ham til Jylland at købe stude, hvorved han således avancerede, at han efter nogle års forløb blev kancelliråd, fik krigsråd Adlers enke og med hende en herregård; han levede ikkun en kort tid derefter og efterlod sine søskende 18 til 20,000 rdl.»

Kirken ejer nu 1 stykke eng på Bjerndrup mark, der er overladt præsten mod at holde brød og vin, og 3 stykker på Lovrup mark. Tidligere holdtes brød og vin af en eng på Fornager mark. Kirken soltes 1679 til Johan Rantzau til Bramming af kongen og har fulgt denne gård og siden ejerne af Bramming Nygård, fra den tid denne gård blev oprettet. Kaldsretten gav Terman Øllgård afkald på, imod at hans søstersøn Vilhelm Fabricius fulgte sin fader som præst i Andsager.

19 okt. 1593 fik Lave Kristensen født i Ribe brev på Gørding kongetiende til at fortsætte sine Studier med.

Præster.

Før Reformationen kendes 1330 Thorstanus, rector ecclesie Gyryng¹⁾, og i det 15 årh. hr. Gøde, dennes efterfølger hr. Lave Madsen, efter hvem fulgte hr. Niels Jensen. Denne sidste nævnes 1486, da han havde strid med sognemændene om 2 enge, som præsten påstod tilhørte præstegården, men de andre vilde, at den var kirkens ejendom. For biskoppen og flere vidnede præsten, at hans formænd hr. Gøde og hr. Lave begge havde brugt den, og da sognemændene ikke vilde sværge på messebogen, tildømtes den præsten²⁾.

Wy Harthuich meth gutz nade biskop i Ribe kungjøre for alle met thette worth obne breff, ath fore oss neruerende gode men, som er Niels Mowensson aff Hennegardh och Jes Wiff, ware skicketh i Riber domkircke hedherligh man her Niels Jensson sognepresth tiil Gøringe paa then ene och sognemen aff fornefnde Gøringe soghen paa then annen side meth tretthe om ænghe, en som hedher Løckeskrog oc en annen som er vi skaar i Darrwin ænge, hvilke ænge som fornefnde her Niels sagde at høre tiil prestebordh oc sognemen at høre tiil kircken. Ther om gaffwe the them ther i rette for oss paa begge sidher. Tha bar hedherligh man fornefnde her Niels eth breff i retthe, ludendes at then (!) same sex skar æng, som Gøringe sognemen paa talende ær i Darrwin ænge, haffde ligget tiil prestegardh i Gøringe i XL aar och mere. Och eth annet breff, som ludde at Lockekrogh . . . fornefnde haffde her Gøde oc her Lawe, som haffde wæreth sognepresthere (!) tiil fornefnde Gøringe soghen længe før æn her Nielses tiilkommen war, haffde i hæffdh och wære, oc gamle men aff the elæthe haffde haffdh thesse two fornefnde ænghe j leye aff fornefnde sogneprestere, som fore her Niels haffde wæreth i Gøringe soghen. Ther i modt haffde fornefnde sognemen two andere brewe ludende at her Lawe, som sith war sognepresth fore her Niels, skulde haffue kendes seg at haffwe fornefnde ænge j leye af Gøringe kircke wærie. Tha lagde wy messe boghen fore fornefnde sognemen, at the skulde bede them gudh hielpe oc the helge ordh i then bogh stodhe, at fornefnde Gøringe sognekircke hørde the ænge tiil meth rette. Tha ware ther inghen aff the sognemen som thet wilde. Tha effther tiiltale oc ghenwar sagde wii swo fore rette, ath fornefnde her Niels sognepreath tiil Gøring eller hans efftherkommere burde ath nydhe fornefnde ænge. swo længe at fornefnde sognemen kvnne songe bedre bewisninge paa the ænge. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus duximus imprimendum. Datum Ripis anno domini millesimoquadringsimooctogesimo sexto ipso die sanctorum Johannis et Pauli martyrum.

Ribe kapitels breve nr 377. Orig. på papir, udenpå er skrevet: •den eng Løchiskrog haver Sr. Niels Nielsen på Endrupholm bemægtiget sig og af hans enke endnu bruges, veed ikke hvad rettighed dertil kan have•.

¹⁾ Ribe Kapitels breve 46. ²⁾ Smstds 377.

1488 udstødte hr. Niels Jensen et tingsvidne, at 4 agre i Bjerndrup altid har tilhørt Ribe domkapitel (se s. 7). Hr. Søren Thomesen nævnes 1512 i et tingsvidne.

Efter reformationen kendes følgende:

1. Hr. Anders Nielsen var provst og døde omtrent 1562.
 2. Hr. Grumme Povlsen er født i Ilsted, hvor hans fader Povl Grumsen bode¹⁾ og var herredsfoged; denne fik 20 maj 1557 fritagelse for landgilde af den gård han ibode (se s. 1). En broder til ham var formodentlig den Niels Povlsen Ilsted, der 1602—06 var borgemester i Ribe. En anden broder, Morten, var præst i Åstrup. Han var præst her 1562, da biskoppen skrev til ham, at han skulde sammenkalde sine herredsbrødre til valg af en provst i sin præstegård, da han havde den forrige provsts kald²⁾. Han var 1584 provst og levede endnu 1611. Af hans sønner blev Klavs 1599 præst i Borbjerg og Søren kapellan i Vorbasse.

3. Hr. Niels Pedersen Præstkjær, en præstesøn fra Brørup, ord. 20 juni 1604 og var først formandens kapellan. 1 juni 1648 blev han provst. Hans søn Johannes studerede 1632 i Rostok. I præstegården er en kakkelovn fra 1624, altså fra hans tid.

4. Hr. Niels Nielsen Åstrup, en præstesøn fra Åstrup, blev student fra Ribe skole 1645 og ordineredes 8 nov. 1651.

5. Hr. Kristen Nielsen Bredstrup, søn af præsten Niels Nielsen i Bredstrup, blev 10 april 1658 hører ved Kolding skole og ordineredes 2 feb. 1660. Han var gift med Mette Pedersdatter Malthæk, datter af hr. Peder Nielsen i Malt. Han døde 1676. Af hans brødre var Hans 1669 herredsskriver i Gørding herred og Povl degn i Gørding og Vejrup. En søn Niels var først hører ved Ribe skole 1680—84, i 2 år kapellan i Vorbasse og 1691 res. kapellan i Mariager, hvor han døde 1698. Sønnen Peder blev faderens 3dje eftermand.

6. Hr. Andreas Adamsen Verlohren er døbt i Ribe 13 april 1647, hvor hans fader Adam Verlohren havde en skole.

¹⁾ Af samme æt var formodentlig Grumme Jepsen og Grumme Hansen i Ilsted 1649. Povl Grumsen i Ilsted var 1542 sandemand og 1547 herredsfoged (D. Mag. 3 r. VI. 314. 4 række l. 261).

²⁾ Ny kgl. saml. Fol. nr. 727.

Han selv er uden tvivl den Andreas Verlohren, der fik bevilling af magistraten i Ribe på at holde dansk og tysk skole, hvorpå han 21 april 1665 fik kgl. stadfæstelse. Til præst her kaldtes han 17 avg. 1676. Han var 2 gange gift, første gang med Marie Kristensdatter, formodenlig formandens datter, og er begravet 8 dec. 1693. Hans søster Sabine blev her i kirken 1685 gift med velfornemme karl Henrik Pedersen af Ribe.

7. Hr. Hans Hermansen Friis, født i Middelfart, kaldtes hertil 30 dec. 1693 og begravedes 18 dec. 1694, 37 år gammel. Han var gift med Marie Barbara Bager.

8. Mag. Peder Kristensen Gjording, søn af nr. 5, er født her 22 feb. 1665, kom først i skole hos sin farbroder Povl Nielsen Bredstrup, der var degn her, men da hans fader døde, sattes han 1676 i Ribe skole »hvor han på det 7de år under så kraftelig undervisning så hastelig og mærkelig tiltog udi boglige kunster og fornødne videnskaber, at han fandt og vandt alles yndest«. Han blev student 1682 og tog til privatpræceptor Vilhelm Worm. Da hans moder ikke kunde holde ham i København, blev han huslærer hos hr. Ægidius Lavridsen Vellejus, præst i Brøns, i 2 år, indtil præsten i Engbjerg hr. Peder Kraglund ønskede ham i sit hus, hvor han forblev, til han i efteråret 1685 drog til København og tog attestats og prædikede dimis. På tilbagevejen besøgte han sin fætter Peder Nielsen Galten, præst i Galten, der fattede yndest for ham og tog ham til huslærer, i hvilken stilling han forblev i 7 år. På grund af sin særlige dygtighed som lærer blev han på sin fætters anbefaling hører ved 5te klasse i Århus skole. 21 dec. 1694 kaldtes han af Johan Rantzau til præst her og ægtede 4 juni 1695 formandens enke. Han tog unge mennesker i huset og underviste dem, blandt hvilke kendes etatsråd Hein, amtmand Teilman og hans fætters søn, Vensel Galten, siden præst i Sneum, »hvorved han indlagde sig sådan berømmelse at han efter flere opfordringer af Kaspar Bartholin tog magistergraden 1702«. I efteråret 1706 begyndte han at plages af kulde, trangbrystethed og mathed, der således tiltog, at han langfredag 1707 måtte gå til sengs, hvorfra han ikke rejste sig mere. Han begravedes 31 maj 1707. Ligprædiken over ham holdtes af mag. Peder Terpager i Ribe, der udgav den i trykken. I denne siges, at han var af et fromt og tålmodigt sindelag og røgtede

samvittighedsfuldt sit kald. Han var i guds hus en nidkær og opbyggelig tjener, der vågede over de betroede sjæle og såvel ved levned som lærdom var et mønster på en retsindig præst. Han var i sit hus en from ægteemand, en omhyggelig fader, han var i andres huse en inderlig ven, en oprigtig og fornuftig rådgiver og en Natanael, i hvilken der ej var svig, og derfor har efterladt sig et priseligt eftermæle og en velsignet ihukommelse. Hans søn Johannes, født 1696, blev 1722 præst i Blær og Ejdrup. Han har ikke efterladt andre literære arbejder end et latinsk vers foran Terpagers Inscriptiones Ripenses og et latinsk og et dansk vers foran sammes ligprædiken over Lavrids Friis.

9. Hr. Kristen Ulriksen Helt er født 14 jan. 1676 i Rind præstegård, hvor hans fader var præst, blev student fra Roskilde skole 1695, tog attestats 1700 og kaldtes hertil 7 okt. 1707. Han døde 1711, 35 år gl. og er 27 marts begravet i underbegravelsen i kirken med sin eneste datter, der fødtes 1710.

10. Hr. Johannes Pedersen Hygom, en præstesøn fra Hygom, er født 24 maj 1676. Blev efter fattig skolegang 1696 student fra Ribe skole, tog attestats 1699 og levede endnu 1707 i København. 23 april 1710 ordineredes han til skibspræst på »Havfruen« og »Fyn« og kaldtes hertil 24 april 1711, hvilket embede han »med al flid, men stor svaghed« forestod til sin død 24 nov. samme år, da han døde. Hans gravmæle i kirkens tårn sættes af »en veninde«, der var Anna Dorthea Gadesdatter i Ribe, siden gift med byskriver Lund sammesteds.

11. Hr. Jakob Pedersen Thornam, født i Korsør 1674, tog 1697 attestats, blev 11 april 1699 residerende kapellan i Stubbekøbing og 12 marts 1712 præst her. Han var gift med Maren Jakobsdatter Baden. Foruden de 7 børn, der fødtes i Stubbekøbing, som opregnes i Barfods den falsterske gejstlighed II. 22—23, fødtes her en søn Fredrik 3 marts 1713. Han døde 23 juni 1721.

12. Hr. Johan Arndt Rose var på 6te år kapellan i Henne og Lønne, da han 28 juni 1721 kaldtes hertil. Han døde 20 maj 1734. Han var gift med Johanne, datter af hr. Peder Arensberg, præst i Hvejsel, med hvem han havde 7 børn, af hvilke sønnen Pejter Ove Arensberg Rose døde 1801, efterat have været degn her i 40 år; en søn af denne, der hed Johan

Arndt Rose og var gartner, levede endnu for ikke så mange år siden her i sognet.

13. Hr. Jokum Fredrik Neuman er født i Ribe 24 jan. 1706 og var søn af apoteker og rådmand Johan Joakim N.. der døde hos sønnen her 1741, 80 år gl., og Martha Frank. Han blev student fra Fredericia skole 1724, tog attestats 1728 og blev huslærer hos hr. P. Kraglund i Gram, derpå i 2 år hos Gabel på Bramming og siden hos sin »broder«, hr. Hans Bøtcher i Hårby. 4 juli 1734 fik han kgl. stadfæstelse på Gabels kaldsbrev til præst her, ægtede i Bramming kirke 30 nov. 1734 formandens enke, der begravdes 17 dec. 1772. 1745 blev han provst og begravdes 8 avg. 1779. Han havde 4 børn: Johan Joakim, Johan Arndt der blev præst i Kvong, Martha og Karoline Benedikte (født 10 okt. 1735, hun er indført i Åstrup kirkebog, da hun blev døbt af præsten derfra). Hr. Neumans søster Sofie Hedeveg var gift med hr. Hans Høyer i Fole.

14. Hr. Ditlev Johan Arndt Fabricius er født i Ensted 24 juli 1747, hvor hans fader Vilhelm, siden præst i Varde, da var præst. Hans moder var Magdalene Povlsen. Han blev 1765 student fra Ribe skole, tog 1771 attestats og opholdt sig derpå nogen tid hos sin moster gift med doktor Esmarck i Tønder, hvor han fortsatte sine studier og lagde sig efter musikken, hvortil han havde naturlige anlæg og hvormed han »i sine hyppige melankolske timer (da han var hypokondrist) opmuntrede sig selv, som han i selskab fornøjede andre«. Hos pastor Vedel i Abild var han så huslærer i 5 år og hjalp tillige præsten i dennes gærning. 1779 foretog han en rejse til Nørrejylland og blev da af Øllgård kaldet hertil, hvorpå han fik kgl. stadfæstelse 29 sept. 15 juni 1781 giftede han sig med ovenomtalte pastor Vedels datter Anna Katrine, men da hun var hans næstsøskendebarn, måtte han først have kgl. tilladelse dertil. De havde ingen børn. Han døde 23 marts 1788, hans enke først 26 august 1840.

15. Hr. Lorens Hansen Matzen er født i Holkjær mølle, hvor hans fader da bode, blev 1770 student fra Ribe skole og blev 31 marts 1784 præst ved st. Hans hospital i København. Hertil kaldtes han af kongen 23 maj 1788. Han var gift med Anna Ingeborg Lange, en præstedatter fra Skodborg, hvis mod-

der døde her 1793, 59 år gl. De havde ingen børn. Han døde 10 juni 1790.

16. Hr. Herman Treschow Borch, en præstesøn fra Bo, hvor han er døbt 25 okt. 1762. Da hans fader døde tidlig, blev han opdragen af sin farbroder Niels Bork, der var købmand i Varde. Han var først res. kapellan i Dronninglund og kaldtes hertil 16 juli 1790. Han ægtede næste år sin formands 20 årige enke, med hvem han havde to sønner, der døde som små, og 5 døtre, af hvilke 1 blev gift med birkedommer Holm i Møgeltønder. Han døde 10 sept. 1806 og er begravet i det sydøstlige hjørne af kirkegården.

17. Hr. Andreas Rosenvold kaldet 20 feb. 1807, tog sin afsked 17 juli 1840.

18. Hr. Karl Vilhelm Hansen kaldet 25 okt. 1840 og 21 okt. 1860 til Vestervelling.

19. Hr. Peter Høgh kaldet 12 dec. 1860.

1514 forrettedes degneembedet af løbedegne fra Ribe latinskole¹). 1554 på den lørdag som kaldes snapsting toges tingsvidne, at en mand kunde mindes i 32 år, at den toft og bol i sønder Gørding, som Niels Skræder påbor, har været deres rette degnetoft og degnebol til Gørding sogn; der sammelædes vidnede flere danemænd, at Povl Grumse i Ilsted og mange flere sognemænd har været til tings hvert snapsting, siden fru Karen (Skovgård) fik samme hus der og har givet last og kære på, at deres rette degnetoft og degnebol var dem frataget imod deres ja og minde²).

I senere tider har degneboligen været i Nørre Gørding ved kirken.

Af faste degne kendes Jes Thomsen kaldet 24 okt. 1649, Povl Bredstrup ved 1670, Anders Eriksen † 1716, Fredrik Hansen † 1757, P. O. A. Rose † 1801.

Vejrup sogn.

Vejrup sogn nævnes første gang omtrent 1290, idet der for en Hr. Jakob Pop læstes sjælemesse i Ribe domkirke,

¹) Kinchs Ribe 443. ²) Ribe Kapitels breve 394.

hvortil bl. andet gods var henlagt gods i Withrup sogn, der i afgift gav $7\frac{1}{2}$ skp. byg. Navnet, der også omtrent 1340 skrives Wythorp¹⁾, må udledes af vi, der betyder et helligt sted, hedensk offersted, og torp, en udflytterby; dette bestyrkes af at Vibækgårdene i samme sogn må have navn af den forbiløbende bæk, der udspringer på S. Vejrup bymark og således også har oprindelse fra offerstedet. Hvor dette har ligget kan der nu intet vides om, men sandsynligvis er netop kirken bygget på samme sted. Ikke ret langt herfra er nu nogle steder der hedder Børrer (mest Grisbækborrer), men de står ikke i forbindelse hermed, da de er udflyttere fra Grisbæk. Når nogen nu tildags kommer til det uanselige Vejrup med den lave, tårnløse kirke eller endnu mere tænker sig som her så ud for en 30, 40 år siden, vilde han ikke let falde på, at her engang kan have været noget mærkeligt sted. I de senere år er stedet gået betydelig fremad, idet der år for år afvindes heden store stykker til opdyrkning, men endnu i forfatterens barndom var der kun et par steder fra Lille Endrup til Vejrup kro, ellers alene hede langs landevejen. Af oldtidslevninger er der ej heller mange, dog findes nogle få og små høje på Grisbæk mark, et par på Nørre Vejrup mark og en på en banke ved Vibæk. I Vibæk mose har i sin tid stået en skov, der er gået under i et uej, ti en mængde træstammer ligger her i retning vest til øst.

Sognets vestlige grænse dannes af den å, der i ældre tid hed Gist eller Gjæst å. Således skødede Mads Nielsen af Hjortvad til dekanus Thomas Lange i Ribe 1477 al sin rettighed i Tømmerby enge og ved Gest å. Ved denne å i Grimstrup sogn lå fordum Gisted mølle (Gisteth, Gistæth, Gist i det 14 årh.²⁾) og efter denne har såvel åen som Gistlunde i Fåborg sogn navn. Imellem Hjordkjær og Grisbæk gik tidligere en bro over åen, der hed Gjæstbro, og som også hed således i det 15 årh., som det ses af nedenstående brev. Når det s. 3 omtales, at tinghuset skulde bygges ved Gjæstbro, da kom dette i virkeligheden også kun til at ligge $\frac{1}{2}$ fjerdingvej derfra, skønt nærmere ved Endrup mølles bro. Broen omtales også 1645 (min Skadst herred s. 93).

¹⁾ Ribe Oldemoder. S2. 110. ²⁾ Æ. Ark. reg. I. 201. ³⁾ Min Skadst herred. 152.

Jegh Hans Jenson aff Aftwrp kungjører for alle men, at jegh haffwer giordh eth venligh magheskillth meth hedherligh och velbyrdighe man her Thomæs Lange degheh i Ripe meth iordgotz, som ath han skall haffue alt mit iordgotz lighendes paa Twerbech march och Galsthoffde march i Skastherret och i Maltherrret meth alle syne rettæ tilligelse jnthet vntaghet, for hwilket gotz han haffwer vedherlagdh migh ighen engh, som han haffuer och hafft haffuer tiil theune tiidh lighende nordhen Giestbroo och østhen veth aen, som kalles Siekrogh. Tiilbindher jeg migh osv. Tiil vittnesbyrdh henger ieg mit jncegell nedhen fore thette breff meth andher dandementz incegell som erre Jes Nielson i Gøringh, Ioen Persson i Rosthøghe, Per Persson i Agerbeck och Nis Jensen i Hiertkier. Datum Ripis anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo tercio sabbato palmarum.

Ribe Kapitels breve nr. 405, af seglene findes nr. 3.

At dette gods norden for Gjæstbro var en del af Sønder Grisbæk mark ses af følgende tingsvidne:

Alle men thette breff sse eller høer lesses hielse wy Sewren Karlsson tingholder po Gøringherretz tingh, Grumny Persson i Iisteth, Thomas Nielson i Bramingh, Esbern Jensson i Wilsleff och Niels Persson soghen degheh til Jernwyth ewinneligh meth gwd, kwngjøre wy meth thette wort obne breff, ath aar elfther gwtz biörd modxcvj löwerdagh nest for helle torsdagh wor skicket for oss po fornefnde tingh hedherligh och welbiördigh man mesther Niels degheh i Ribe, esketh och fech eth vvilligh tingsvinne aff viij danne men som war (disse nævnes), hwilke fornefnde viij danne men endrectheligh woune po theres godc tro och sande, ath ty hafde alder hørd eller spord, ath Hanss Jensson j Awctrop hafde nogher tyd weret indhen fire stocke po Gøringherretz ting och bødhen laghøiff til po nogher gotz po Søndhergrisbeck march. Til ydhermere vindisbiörd lade vy fornefnde men wore inzegell trække nedhen for thette breff. Datum anno. die et loco ut supra.

Ribe Kapitels breve nr. 420.

Byer og gårde:

Nørre Vejrup var 1683 6 halve gårde og 3 landgildehuse og marken var delt i 10 tægter, blandt hvilke Griskjærhøj-, Mindings-, Måse-, Hunger- og Røgel-tægter. Annexgården ved kirken havde ikke fællig med byen. 1688 bestemtes, at Stenshøjsig var grænse mellem denne bys og Vibæks mark, og det befandtes at 3 store flade sten lå på Stenshøj, hvoraf den havde navn.

Sønder Vejrup siges 1651 at bestå af 3 gårde, hvoraf 1 havde 7 beboere, og de 2 hver 4; var 1683 10 gårde ialt med hele, halve, fjerdings og ottings gårde og havde marken delt i 10 tægter, blandt hvilke Hvidhøjstægt (der grænsede op

til Kobernakke lynchede), Brunhøjs-, Spangsvads-, Bremmingsagre, Jeghøj-, Bækmarks-tægter.

Af gårde med særegne navne haves nu Bækmark, Bjerregård og i den vestligste del af sognet Lille Endrup. Dette sidste navn er nyt og det kaldes af bønderne endnu Tinghuset. Her var nemlig tinghus indtil 1811, da det købtes af en mand, der siden købte Endrup mølle og derfor kaldtes Jørgen Møller; da han igen afhændede møllen, flyttede han tilbage til Tinghuset, hvis bygninger han udvidede og med forbehold af aftægt solte til cand. phil. H. B. Wellejus omtrent 1841. Det er fra dennes tid at navnets forandring skriver sig. Han holdt her i adskillige år til 1850, da han solte stedet, en skole, der ikke var lidet besøgt. Jørgen Møller plantede den smukke Granplantage, hvor der i senere år er holdt grundlovsfest. Knoldkjær er vistnok afbygger fra Vejrup.

Lykkesgård var 1651 et bol, 1683 1 gård. 1538 gjorde sandemænd markskæl for denne gård. »Først tog de ophav i bækken, som kaldes Boldingbæk, derefter satte de en sten til midtstrømmen imellem Lykkesmark, Nørre Vejrup og Terpling marker, så opad Trankjær, der satte de 4 sten, den ene sten imellem Thøsdonsluuds eng imellem Lykkesmark og Terpling mark, så ret den sten, som står i den grob ved Rolands ager ved Terpling-Ribe vej, så ret sønder til Repelsig igrob, der satte de en sten imellem Lykkesmark og S. Vejrup mark, så ret vesten i gamle Holborkjær ned ad den store grob i Niels Pedersens eng, så ned ad en grob i Pdrach, der satte de en sten imellem Lykkesmark og S. Vejrup mark. Der gjorde de deres ed. Først undtog de stuv, ornum, særkøb, som loven unddrog. Så indsvore de Lykkesgårds mark inden alle 4 markeskæl«.

Sønder Grisbæk var 1651 ¹/₂ gård, havde 1683 9 tægter, af hvilke 1 hed Blanketægt¹⁾. 1707 købtes den til Endrupholm.

Nørre Grisbæk var 1683 1 gård, der havde 9 tægter, hvoraf 1 hed Sorthøjtægt, 1 Møllehøjtægt. På lyncheden græssedes der 10 høveder; gården var selvejendom og fik 8 nov. 1686 landstingsdom på denne rettighed, i anledning af at Niels Nielsen til Endrupholm, der ejede herligheden, vilde have den

¹⁾ Banken med 3 høje på den anden side af åen i Grimstrup sogn hedder Hjorkkjær Blanke.

anset som fæstegård. 1688 afkøbte han dog gårdens 2 beboere deres selvejerrettighed. Grisbæk Borre er nogle småsteder.

Nogen eug i Vejrup og Grisbæk mark henlagdes 1440 til Birgittes Kapel i Ribe domkirke¹⁾. 1420 gav Kirstine Jes Madsens enke til Ribe domkirke 1 gård i Grimstrup by, hvori Nis Suder bor, tilligemed det halve Grisbæk mark og gårdens andet tilliggende²⁾; det halve Grisbæk mark har altså da hørt under Grimstrup og man kunde antage at hermed menes gården Suderkrog, der kan have navn af denne Nis Suder.

Suderkrog var 1651 $1\frac{1}{2}$ gård. Af dens 9 tægter nævnes 1683 Tørrehejtægt og Stengrudtægt. Dens og Grisbæks marker strakte sig til «Gest- eller Gesteåen», som åen altså hed endnu 1683.

Revelsig har navn af revl, småkrat, og sig et sumpigt sted. Førend midten af det 17 årh. hed den også Pylhysted, Pølhusted, hvilket betyder et hussted ved en pøl. Her var 1681 1 gård. Nu bliver marken her omkring år for år inere bebygget. Her skal oprindeligt have været fårehold.

Vibæk har navn af den forbiøbende bæk, om hvis oprindelse er talt foran, den første stavelse har altså samme oprindelse som i Vejrup. 1683 sagdes dens vang at grænse mod vest til Endrup å og mod nord til Langheden. Her var oprindeligt 1 gård, som Kristian IV 1625 gav i mageskifte til Jørgen Krag til Endrupholm, og med sine parceller vedblev den at være fæstegods under denne gård, indtil de frasoltes for få år siden, ved hvilken lejlighed den Endrupholms mark nærmeste hede forbeholdtes denne gård til plantning. En del af Endrupholms enge og moser hører til sognet, deri en for henved 70 år siden opført plantage. Oprindeligt hørte alt østen for åen til Vibæk, ti 1538 siges det udtrykkeligt, at den gamle å «som var den østre strøm under heden, som den gamle å gik», var skæl mellem Vibæk og Endrup mark. Af dette gamle åløb er endnu spor i Endrupholms enge.

Vejrup kirke.

Vejrup kirke er en af de uanseligste i landet; den er tårnløs og med undtagelse af koret teglhængt, har ingen vindver mod nord ud til landevejen. Klokken hænger udenpå den vestre endevæg. Det nederste af kirken, omtrent $2\frac{1}{2}$ alen fra jor-

¹⁾ Kinchs Ribe 310. ²⁾ Ribe Kapitels breve 169.

den på den søndre side, er hugne kampesten, ellers synes det øvrige såvidt man kan skønne på denne stærkt overkalkede bygning at være af mursten. Våbenhus er mod syd men der er spor af en indgang på nordsiden. I det indre er det lige så vanskeligt at finde spor af ældre bygningsstil som i det ydre; på den venstre side af alteret er 3 små rundbuede fordybninger i væggen omtrent 2 alen over jorden, og 1 lignende på den højre væg. I den vestre ende er spor af alterfordybning. I det hele får man indtrykket af, at kirken engang er falden ned og at kun det nederste af den indeholder levninger af det oprindelige bygningssemne. I den fortegnelse over kirkerne i Ribe stift, der findes i »Ribe Oldemoder« fra omtrent 1340, er med en senere hånd ved Vejrup («Wythorp») kirke tilføjet: desolata, forladt, hvilket tyder på at befolkningen er uddød i den sorte død og at kirken for en tid ikke har været brugt; det er måske ved denne lejlighed at den er styrtet ned, da den ikke blev vedligeholdt. Altertavle, døbefont, prædikestol er alt af den simpleste art og temlig ny. Af ældre sager findes på den nordre mur et lille krusifix og et skrøbeligt Mariabillede med barnet, 1¹/₂ alen højt. Kirken er fra gammel tid fattig, ti 1650 havde den kun foruden tienden 4 β af 1 gård i Vejrup.

Åstrup sogn.

Dette sogn har navn af byen Åstrup, hvilket navn afledes af ås, et højdedrag; et sådant findes nemlig vesten for byen. Åen, der gennemskærer sognet, er en gammel herredsgrænse, idet det, der ligger mellem dens 2 grene, nemlig Grene, Gjettrup og Tvilho, i matriklen 1683 og i ældre dokumenter regnes til Malt herred. Det er det største sogn i herredet, men består mest af vidtstrakte heder, der dog i de senere år er blevne godt opdyrkede, og flere steder er store gårde fremståede af opdyrket hedejord. Ligeså lidt som annekssoget Starup har dette sogn været skuepladsen for mærkelige begivenheder, i hvert fald findes der ingen underretning herom, ti her har ingen herregårde været, om hvilke sogn og skriftlige optegnelser har kunnet gruppere sig. Der findes dog flere steder gravhøje, men forfatteren har ikke samlet optegnelser herom, ligesom

indberetningen til Oluf Worm 1638 om sognenes gravhøje og andre mærkeligheder fattes for dettes vedkommende.

Fra det 17. århundrede haves dog et mindesmærke om sognets patriotisme. Når man følger vejen fra Bolding til Åstrup, finder man omtrent midtvejs et hedespor, der mod nordvest går ud i heden indtil den bæk der kommer fra Åstrup by nærved det sted, hvor den løber sammen med Fåborg å (Sneum å). På den nordlige side af denne bæk ser man da (eller så for 12, 14 år siden) en nogle hundrede alen lang vold, der går langs bækken fra øst til vest og en af samme størrelse langs åen; indenfor de 2 volde er 4 halvkredsformede skanser, der vender mod syd. Denne befæstning kaldes Fredrik Munks lejr og vejen Fredrik Munks vej. Hvor denne vej ellers har gået hen, kan ikke spores, men i det tilstødende Lindknud sogn ved Kidholm og Skovgård kendes også Fredrik Munks vej, der således vistnok har gået fra Åstrup gennem moserne i dette sogns nordøstlige del ud til egnen ved Klelund, hvor der også findes en forskansning. Som jeg tidligere har påvist¹⁾, tilhører disse skanser tiden, da indfaldet skede af den tyske kejsers tropper 1627—29. Fredrik Munk til Oksvang og Haraldskjær har samlet bønderne til fædrelandets forsvar og disse har forskanset sig på hederne. Sagn om nogen større kamp foreligger ikke fra Åstrup sogn, derimod nok om overfald på enkelte småpartier, men disse sagn kan lige så godt og måske snarere henføres til de 2 senere Svenskekrige.

En lang retstrætte fandt i det 14. årh. sted om noget gods i sognet, og da det lå i flere byer, omtales det her i den almindelige del. Niels Lavsens til Nielsby pantsatte 1426 til Anders Jensen Skel for 100 lødige $\frac{1}{2}$ alt sit gods i Ostrup sogn liggende »i Malt herred og i Gørding herred«²⁾, og hvis han ikke løste det inden 4 år, da skødede han Anders Skel dette gods for fornævnte sum. Anders Skel, der imidlertid var bleven dekanus ved Ribe domkapitel, oprettede 1459 et testamente, hvori han bl. a. for sin sjælemesse giver kapitlet sit gods i Ostrup sogn, nemlig 1 gård i Gettorp, der skylder $\frac{1}{2}$ td. hon-

¹⁾ Skadst herred 22—23. Malt herred 149—51.

²⁾ Heraf ses, at de s. 32 omtalte byer fra gammel tid af hørte til Malt herred.

ning, 2 g. i Tvile, 1 g. i Grenæ, 1 g. i Thorpelingh, 1 g. i Nædher Astorp, 1 g. i Skoghbølingh, 1 g. i Astorp by og 1 møllested i Grenekrogh¹⁾, på hvilket han også gav kapitlet særskilt skøde. Men 1463 gjorde en ætling af Niels Lavsens, Henrik Sten til Plovstrup, krav på godset i Åstrup sogn, og der toges stokkenævn af 12 danemænd om, at så længe de havde søgt Gørding herred, havde de aldrig hørt nogen give klage over det gods, ligesom herredsfogden Jes Nielsen i de 20 vintre, han havde holdt ting, ej havde hørt nogen give last derpå før nu Henrik Sten²⁾. På kongens retterting i Sortebrødre kloster i Ribe 1492 var sagen for og Henrik Sten påstod, at Anders Skel ingen ret havde til godset uden som pant, da det ikke var lavbudt efter loven til de nærmeste slægtninge; her dømtes, at kapitlet skulde beholde godset, indtil den gejstlige ret med biskop og bygdemænd dømte anderledes, og biskop Niels Glob i Viborg blev nævnt til Biskop i sagen. Disse afsagde den dom »at med sådant nyt tingsvidne kan forskrevne Henrik Sten ej vidne dem (kapitlet) forskrevne gods udaf og ej heller fælde deres lavhævd lydende på forskrevne gods, som de så lang tid i være og rolig hævd haft havde, men dømte det forskrevne hjemskødebrev og kapitlets lavhævd ved fuld magt at blive, og forskrevne kapitel forskrevne gods at nyde og beholde for ret ejendomsods efter loven«³⁾.

Kapitlet beholdt dette gods og på reformationstiden havde det her 9 gårde⁴⁾. I slutningen af det 17. årh. tilhørte 4 g. i Åstrup, samt hele Tvile, Skovbølling, Grene, Gjettrup, Glejborg og Vejsig det kgl. ryttergods.

Byer:

Åstrup. Om navnets oprindelse se foran. 1653 og 1683 var her 4 gårde foruden præstegården; 2 gårde her fik kongen 21 maj 1584 i mageskifte af Erik Lange til Engelsholm. 1779 blev byen udskiftet, ved hvilken lejlighed der toges bestemmelse om en vej eller drift fra byen til »Lunden«.

¹⁾ Ribe kap. breve nr. 184, 291, 292, de 2 sidste aftrykte i V. S. Skeel: optegnelser om Familien Skeel s. 363—71.

²⁾ Ribe kap. breve 362. ³⁾ Smstedes 396. 397. ⁴⁾ Ny kirkehist. Sml. I. 71.

Terpling. I det 15. årh. skrives navnet Thorpelingh og betyder en lille torp. 1653 og 1683 var her 4 gårde eller 8 halvgårde. En gård her hedder Tranekjærgård.

Twile skrives i det 15. årh. Twile, Thwilæ, i det 17. årh. Tvilde og var 1653 2 gårde, 1683 4 halvgårde.

Bolding var 1653 og 1683 1 gård men med 2 beboere. Her bode ved år 1700 herredsskriver Anders Gregersen, hvis søn Gregers Andersen fæstede gården efter ham og 1719 ægtede Mette Marie Hytter, en præsteenke fra Højs.

Vejsig var 1653 og 1683 1 gård.

Glejborg, 1653 Gleidborg, var 1653 og 1683 1 gård med 2 beboere.

Skovbølling var 1653 1½ gård, 1683 1 gård med 2 beboere.

Katbøl var 1653 og 1683 1 gård med 2 beboere, der tilhørte Åstrup kirke.

Tvilho var 1653 og 1683 1 gård med 3 beboere.

Gjettrup var 1653 1 gård med 4 beboere, 1683 med 3; en af dens vange hed Bavlvang.

Grene var 1653 og 1683 1 gård med 2 beboere. 1 af dens vange hed Stengrådel; øst derfor en lynghede som hed Rye. 1540 ejede Ribe kapitel endnu denne gård, der skyldte 3 ørter korn, 1 skovsvin og 1 ½ til gæsteri.

Kirken

er af kampesten med tårn af mursten, hvorpå står 1727. Altartavlen forestiller nadverens indstiftelse, Kristi himmelfart og opstandelse, på den står: *Niels Termansen til Nielsbygård blev ejer af Åstrup kirke 1714 og lod samme tilligemed altartavlen og prædikestolen staffere for at ære gud og pryde hans hus 1725*. Degnens stol er fra 1584, ellers er stolene ny, da kirken blev restavreret i pastor Hjørts tid. Under tårnet der er hvælvet er ligsten over præsten magister Lund. Indgangen er nu i tårnet, og våbenhuset er nedrevet. I korsdøren er væggen smallere mod nord end mod syd, og det ses, at der har været opgang til prædikestolen fra koret, hvilket nu ikke er tilfældet.

På den udvendige side af koret findes i gavlen over et

vindve på en sten indhugget de første 13 runer af et runealfabet. Man kan se, at de har haft anden bestemmelse tidligere, ti rækken er vendt på hovedet og på den nuværende nederste rand er indhugget runding til et vindve. Formodentlig har det fuldstændige alfabet prydet en ældre kirke her, hvor runerne var fremstillede således at de faldt i alles øjne, forat vedligeholde kundskaben til forfædrenes skrifttegn, eller også stået ved alfar vej til almindelig kundskab. Over det nordre vindve i koret er ligeledes rundbuen indhugget i en sten med runerne F. U. Th. K. R. I., hvilket ligeledes må henhøre til et runealfabet og i ethvert tilfælde ikke er nogen indskrift eller gravsten. På den ene side af dette vindve er indhugget en kriger, der holder et våben i den venstre hånd og i den højre et skjold, der vistnok er fra sidste halvdel af det 11te årh. Jeg er mest tilbøjelig til at antage, at alt dette har været prydelser på en ældre kirke i Åstrup, der vist forøvrigt var opført af træ, og at de er medoptagne i den ny kirke fra det 13. årh., medens man da ikke forstod eller påskønnede disse gamle indhugninger¹⁾.

Kongen solte kirken 1714 til Niels Termansen til Nielsbygård, efter hvis død den tilfaldt hans søn Povl Garp i Ålunde, efter ham hans søn Lavrids Garp, efter hvis død 1764 Rasmus Øllgård købte den.

Præster.

1. Hr. Niels er den første præst efter reformationen, ti 1536 stævnedes Anders Madsen i Åstrup »hr. Niels sognepræst ibidem for nogen gæld, han hannem pligtig er, at møde i Ribe- (for kongen)²⁾.

2. Hr. Rasmus Sørensen skal være skudt af herremanden på Vardho, hvem han spottede for hans enøjethed.

3. Hr. Morten Povlsen Grum var sandsynligvis en søn af herredsfoged Povl Grumsen i Ilsted og broder til præsten i Gørding (se s. 23). Han ægtede formandens enke Anna Nielsdatter, der måske var en datter af nr. 1; med hende havde han børnene: 1. Peder Mortensen Grum født 22 feb. 1572, der

¹⁾ Jfr. Thorsens runemindesmærker I. 295. 315. ²⁾ D. Mag. 3 R. VI. 114.

† 30 april 1631 som lagmand i Trondhjem¹⁾; 2. Povl Mortensen Ostrup, † 1619 som biskop i Lund; hans børn førte stamnavnet Grum; 3. Niels Mortensen Grum, der 1606 blev præst i Andst; 4. Kirstine gift 1691 med præsten hr. Peder Buk i Vejen; 5. Maren gift med præsten hr. Jens Vind i Hylling og Lyngby, moder til den bekendte hofpræst Ole Vind. 31 avg. 1583 fik lensmanden på Riberhus kgl. brev, »at eftersom en præstemand udi Riberhus len ved navn hr. Morten Povlsen i Åstrup nogen tid forleden haver sig forset med nogen slagsmål og bordag imod hans egen broder, derfor ham noget lovmål er overgået, så han for den sag haver måttet optinge for 200 gamle daler«, da skulde disse penge gives til Ribe hospital som en rentebærende sum²⁾. 9 maj 1594 udstædtes kgl. brev, at »hr. Morten Povlsen i Åstrup har givet tilkende, hvorledes hans præstegård skal være meget snæver og trang bygget og han ikke har rum og plads den at udflytte for sin nabos jord, som skal kronen tilhøre, og begærer sin nabos jord at måtte for magelæg af præstegårdens jord bekomme«, hvorfor lensmanden skulde skifte jorden og påse, at kronens gård ikke led nogen skade³⁾. Hr. Morten levede endnu 1621. Hans gravmæle, sat af sønnen, der var biskop, stod fordum i kirken, men blev nedtaget under kirkens restavration for noget over 20 år siden og lagt på loftet.

4. Hr. Niels Baltzersen var præst her 1622, levede endnu 1653 og er formodentlig død i den store pest under svenskekrigen 1659. I en af de 3 krige han oplevede, formodentlig 1643—45, skal hans sønner i den grad have ophidset nogle fjendlige soldater, at disse vilde have opbrændt præstegården, hvis ikke synet af den gråhærdede præst havde holdt dem tilbage. Af hans børn kendes: 1. Baltzer Nielsen, der 1676 siger, at han før sidste fejde var rådmand i Fredericia og i 15 år rådmand i Kolding; 2. Niels Nielsen Ostrup, præst i Gørding; 3. Anders, ejer af Søvig og 4. Jens Nielsen Ostrup, hvis navn 1647 er skrevet på Starup degnestol og som 1678 blev vejer og måler i Kolding.

5. Hr. Hans Lavridsen Holst er født i Kolding, hvor hans fader var skomager, 1625, ordineret 23 nov. 1659 og † 21 april 1694. Han var gift med Anna Sørensdatter Hår, der †

¹⁾ Over ham er en ligprædiken. ²⁾ J. Reg. III. 548. ³⁾ J. Teg. IV. 464.

1694, 55 år gl., og med hvem han havde 3 døtre: Maren gift med Peder Tøstesen i Vestterp, ejer af Starup kirke, Dorothea gift med efterfølgeren, Margrete gift med herredsskriver Anders Gregersen i Bolding. Han måtte engang en påskedag gå ned af prædikestolen uden at få noget sagt på grund af svaghed i mælet.

6. Hr. Iver Gregersen Krabbe, en præstesøn fra Thorstrup, blev student fra Ribe 1686 og blev efter beboernes ansøgning 18 marts 1693 kaldet til formandens kapellan og efterfølger. Den ældste kirkebog begynder med hans tiltrædelse 1692, ti han var allerede ordineret 13 juni 1692 og blev gift med formandens datter 9 nov. 1692; efter hendes død 14 feb. 1699 ægtede han Ingeborg Fris, en præstedatter fra Vilslev, der efter hans død 1712 stævnede Hans Nielsen Gunderup, fuldmægtig hos regimentsskriver Rask, der havde krænket hende under ægteskabsløfte; siden blev hun gift med Lorens Kåberholm i Årre. Hr. Iver Krabbe † 5 marts 1704 og efterlod 6 børn. Han var af et livligt og muntert sindelag.

7. Mag. Lavrids Pedersen Lund, født 7 sept. 1663 i Lund, Vinding sogn, hvor hans fader Peder Lavridsen var bonde. Først kom han i Holstebro, siden i Roskilde skole, hvorfra han blev student 1685. 1689 tog han attestats og 1701 magistergraden; var tilsidst inspektør på Borks kollegium. 31 maj 1705 kaldtes han hertil og døde her 8 april 1745. Han var en lærd mand og ansås for kyndig i den sorte kunst, formodentlig som bekendt med lægekunst og naturvidenskaber. Det siges således, at han har manet en præst i Brørup og helbredet gehejmeråd Gabel for gift. 19 juni 1707 giftede han sig med Sara Buk, en præstedatter fra Øse, der † 1743 og med hvem han havde 3 døtre, af hvilke Elle, der også ansås for kyndig i den sorte kunst, ægtede præsten Hans Fris i Grimstrup, Else gift med en bonde i Vamdrup sogn og Anna gift med Povl Madsen Garp på Ålunde i Fåborg sogn.

8. Hr. Jørgen Jensen Gad er født i Svenborg 1714, hvor hans fader Jens Gad var skipper. Han blev student fra Svenborg skole, tog attestats 1741, siden 2 år kateket ved Garnionskirken i København og kaldtes hertil 1 juli 1745. Da han 1748 søgte om at blive præst i Varde, berettede han, at han på grund af præstegårdens brøstfældigheds skyld havde

måttet sætte sig i 800 rdl.s gæld. 1753 forflyttedes han til Vejby og Tibirke. Med sin hustru Anna Margrete Brolund, der † her 4 nov. 1752, fik han her 1 søn og 3 døtre. 6 nov. 1753 kaldtes Zakarias Frank, men han modtog ikke embedet.

9. Hr. Niels Holgersen Olivarius, en præstesøn fra Ørslev, er født 9 nov. 1711, kom 1724 i Sorø skole og blev student 1728. 2 år efter tog han filos. examen og bakkalavrgarden, kom på Ehlers kollegium, fik Frisernes stipendium og klostret. Efter sin attestats drog han hjem for at hjælpe sin fader og begæredes efter 7 års forløb af provst Resen i Ulso til kapellan, og denne gerning udførte han i 11 år, hvorfor han af biskop Hørsleb blev anbefalet grev Ahlefeld på Gissel-feld til efterfølger, men da Povl Vellejus, der prædikede på stuen for dennes frue i hendes lange sygdom, alligevel blev kaldet, blev han kaldet til Åstrup 21 dec. 1753. 24 april 1749 ægtede han Kristine Agerup, en præstedatter fra Magleby på Møn. Han † 21 nov. 1779. Han skal ved streng husholdning være bleven formuende, hvilket ikke kan siges om mange præster i dette kald. I sine sidste år var han svagelig og prædikede i korsdøren siddende i en stol. Af hans børn blev Holger præst i Æbeltoft, Hans Agerup i Velling og Kirstine Malene gift med organist Jonas Jonsen i Jandrup.

10. Hr. Hans Juel Jordhøy kaldet 19 jan. 1780, til Ringkøbing 9 dec. 1785.

11. Hr. Jørgen Søborg kaldet 13 jan. 1786, † 21 dec. 1814. Han var af professor Bugges slægt og tidligere observator ved Rundetårn, hvorfor han blev beskikket til at foretage astronomiske iagttagelser her med 100 rdl.s årlig løn, hvorfor han byggede et lille træhus sønden for præstegården; men dette ophørte efter få års forløb.

12. Hr. Peder Markvard Otzen kaldet 4 okt. 1815 † 23 feb. 1820. »Han skal have været et uroligt hoved, temlig drikfældig og fritænker. Nogle siger, at han nogen tid havde stået ved de militære».

13. Hr. Povl Emil Hansen kaldet 26 juli 1820, 24 sept. 1823 til Vadum.

14. Hr. Hans Buhl Steenberg kaldet 24 sept. 1824, 21 avg. 1834 til Resen.

15. Hr. Jakob Stampe kaldet 5 dec. 1834, 25 juli 1844 til Nebel og Lydum.

16. Hr. Kristian Fredrik Karl Emil Hjort kaldet 14 okt. 1844, 26 maj 1852 til Brøns.

17. Hr. Lavrids Lavrberg Kongslev Simonsen kaldet 30 juli 1852, 5 dec. 1858 til Thorslev og Smedstrup.

18. Hr. Theodor Knuthsen kaldet 27 feb. 1859, 8 maj 1866 til Mov.

19. Hr. Jørgen Kristian Leonard Petersen kaldet 24 juli 1866.

Af degne nævnes Jens Stefansen Gadbjerg, der blev kaldet 30 jan. 1720, skønt han ikke var student, men der var ingen sådan der vilde søge dette ringe embede. Han † 1767. Derpå var præstens søn Holger Olivarius degn nogle år, til han 1773 tog embedsexamen og siden blev præst.

1780 blev Jens Kristian Jermiin degn her til stort bryderi for pastor Søborg. Jermiin var i slægt med den adelige æt af samme navn og var formodentlig opblæst heraf. Præsten skal have behandlet ham hensynsløst, således lod han sin kusk køre hurtigt imellem kirkerne om søndagen, forat degnen, der var tilfods, skulde komme for sent. Efter nogen strid kom det til proces, efter hvilken der afsagdes den dom 16 nov. 1801, at Jermiin skulde afskediges og betale en bøde til kirken. Anklagepunkterne imod ham var, at han havde bot udenfor degneboligen på sin gård Tranekjærgård i Terpling, ikke i 3 år gået til alters, forsømt sin pligt som degn og skoleholder, ikke afleveret kirkenøglen i præstegården. Iøvrigt kom han frem med flere klager over præsten, han påstod således, at denne sluttede akkord om ligprædiken og vilde ikke prædike, når han ikke fik hvad han forlangte; at han havde viet et par folk 3 gange, nemlig først trolovet dem, siden viet dem i huset og derpå i kirken; ladet trolovede folk sidde hen $\frac{1}{2}$ år imellem trolovelse og bryllup; ladet en bonde i annexet hjemmedøbe børn for sig; i det mindste hver 4de søndag blevet hjemme fra annexet og ladet samme mand læse for sig i kirken; ikke besøgt syge og sjældent skolerne; en konfirmationssøndag ladet en mand kaste ud af kirken; udelod velhavende folk af skattelisterne. Hvorvidt han havde ret heri, skal jeg lade være usagt.

Jermiin døde først 3 avg. 1833, 82 år gammel. Hans søn

Cyrus Henrik er præst og en datter blev gift med sin fætter Oktavius Jermiin, der var theol. kandidat og skolelærer i Starup sogn.

28 feb. 1748 lod etatsråd Kristian Teilmann til Endrupholm som største lodsejer i Åstrup sogn og oberstløjtnant Gersdorf til Kjærgård som største lodsejer i Åstrup by udlægge til degnebolig et stykke jord på byens fæled sønden for byen 37 favne langt og 25¹/₂ favne bredt, istedenfor et 3 år i forvejen udvist jordstykke, der ikke var blevet bebygget.

Bramming sogn.

Sognet har navn af den forrige by, nu herregård Bramming, ved hvilken kirken ligger. Af oldtidsminder findes her ikke så mange som i flere omkringliggende sogne, dog lå for nogle år siden ved Kikkenborg kro 13 høje, der næsten alle er bortførte, den store Bavnhøj er dog til endnu; om denne fortælles i præstens indberetning til O. Worm 1638, at derpå havde i forrige tider været bavn oprejst; sydvest derfor lå dengang ved landevejen, der da gik et stykke syndenfor, Kålgårdshøj, og synden derfor, også ved landevejen, var en dal Dronningdal. Ved Smedegård findes 10 høje og ved Nørå 3. På de tidligere til sognet hørende Terpager og Tømmerby marker findes ikke få høje. I en beskrivelse fra 1768 af pastor Hillerup i Darum fortælles bl. a. om dette sogn: Havre sås så godt som ikke, overalt bruges jorden i 5 år og hviler lige så længe. Husene er bindingsværk med lervægge. Skove findes ingen af nu, men tegn nok til at der har været i forrige tider. Bramming hovedgård har fiskerettighed i åerne, hvor der fanges mest gedder og skaller men ved høj flod ørreder. Af nyttigt vildt findes harer i temlig mængde, men ræven så vel som ulven holder sig og sædvanlig til, desuden agerhøns, urhøns, snepper, brokfugle, vildænder.

Byer og gårde.

Nørå har navn af åen, ved hvilken den ligger, der er den nordligste i sognet, og var 1651 og 1683 4 gårde. Sidstnævnte år var der følgende tægter: Byger-, Bramming-, Søndervang-, Torshøjs-, Mellemvangs-, Hommelhøjs-, Tværager-, Hunger- og Hede-tægt.

Terp er det samme som Torp, altså en udflyttergård, formodenlig fra Bramming¹⁾. 1377 fremstod på Varde sysselting Knud Nielsen af Thorp og skødede til provsten i Varde syssel Tue alle huse og bygninger i gården Torpsgarth i Brammingh sogn, med grunden hvorpå den stod og alle tilliggende jorder i samme Thorps mark, som han havde fået i medgift med sin hustru; desuden pantsatte han nogle jorder på Brammingh mark, som han havde købt af Lage Essen, for købesummen 12 $\frac{1}{2}$ sølv, og hvis pantet ikke blev indløst inden Mikkelsdag, skulde hr. Tue have jorderne til ejendom²⁾. 1388 gav Hennike Limbek til Ribe domkapitel bl. a. sin gård Thorpsgarth i Bramming sogn med en landbostavn sammesteds³⁾. 1683 var »Torp-gård« delt i 8 ottinger, men engen til de 3 var lagt til Bramming; gården tilhørte 5 mænd. De 8 tægter hed Bavnhøj-, Lerpøt-, Skamedige-, Møllevej-, Flodsted-, Langager-, Nørreblok- og Østerbjerg-tægter.

Smedegård var 1651 2 bol. Her findes et krat ligesom ved Terp. En af dens tægter hed 1683 Grævetægt.

Sønderhøde var 1651 3 $\frac{1}{2}$ bol, 1683 2 gårde, af hvilke den ene var øde og brugtes af en mand i Nørhøde; til hver gård hørte 1 bol. Byen er egenlig afbygger af Bramming by, se s. 46.

Borre kaldes 1651 $\frac{1}{2}$ bol, var altså et gammelt navn, og det er muligt, at her i den tidlige middelalder har været en borg, af hvilken dog ingen spor er tilbage. Den kaldes rigtig nok nu Brammingborg, men har nok altid været regnet til Smedegård; den ligger ind til Nygårds markeskæl. Her fandtes fra gammel tid af og til for en 30 år siden et led, som det var pålagt fæsteren af Borre at passe og holde lukket.

Kikkenborg er bygget på hovedgårdens mark. Navnet betyder noget højtliggende, hvorfra der er vid udsigt⁴⁾. Stuehuset

¹⁾ Overgangen fra Torp til Terp er den samme som fra Torben til Terben, Tormund til Terman.

²⁾ Min sysselinddeling i Danmark s. 94—95. ³⁾ Ripæ Cimbr. 294.

⁴⁾ I en dom fra 1590 (Rørdams aktst. til univ. hist. 415) berettes om en drukken mand, der kom og dundrede på en anden mands dør, at han sagde da han kom ind: »Guds fred broder, skalt du ikke være i kikkenborg« og i Evalds den skotske kvinde på Tjele I 170: »de stege op på deres boligers altaner eller kikkenborge«. Coldings dictionarium oversætter kickeborg conspicillum.

stod først i Brammingårds have ved vejen østen for laden, og her var aftrædelsesværelser, stald og vognskur for de embedsmænd og andre, der skulde tale med gehejmeråd Gabel, ti i forretninger kunde ingen køre ind på gården; i huset var en ældre kvinde, der holdt det i orden og tog sig af de fremmede. Justitsråd Øllgaard flyttede det omtrent 1790 til dets nuværende sted og fik kroprivilegium. Den nævnes allerede 1769 i Dansk Atlas.

Bramming Nygård. Jorden dertil blev allerede et af de første år i dette århundrede udlagt fra Bramming i ager, eng og hede, ganske som den nu er, med undtagelse af at det meste af heden nu er opdyrket; udparcelleringen var en følge af, at den største del af godset blev solt. Gården blev dog først bygget 1808 og skønt den havde sit eget kreaturhold, dreves den dog med hovedparcellen til 1811, da den overtoges i forpagtning af Vilhelm Fabricius Øllgaard. Ved justitsråd Øllgaards død 1827 tilfaldt den ifølge den afdødes testamente denne mand tilligemed Gørding kirketiende, og først da blev den i overensstemmelse med testamentet lovlig skilt fra Bramminggård med samme herligheder og rettigheder som denne. Efter Øllgaards død 1846 tilfaldt den hans søn Niels Øllgaard.

Tømmerby og Terpager, der ifølge deres naturlige beliggenhed østen for Sneum å måtte antages at høre til Bramming sogn, har dog fra gammel tid af i det mindste tildels i gejstlig henseende henhørt til Sneum sogn. I det 14de årh. siges dette således udtrykkeligt: »Tymmerby in parochia Snethum¹⁾. 1649 bevistes det på tinge, at husmænd i Tømmerby altid havde gjort høstdage til præsten i Sneum og aldrig til præsten i Bramming²⁾. I Riberhuses jordebog 1562—63 står dog både Terpager og Tømmerby under Bramming sogn, ligesom det hedder 1576, at Erik Lykke af kronen fik i mageskifte en gård kaldet Terpager i Bramming sogn³⁾. I matriklerne står også begge under Bramming sogn og indtil 1859 hørte de også i retslig henseende til Gørding herred, men lagdes da til Skadst herred. Det synes, at det er dette retslige forhold til Gørding herred, der har gjort, at man ikke har kunnet indse det berettigede i det gejstlige forhold til et sogn i Skadst herred. Og dog er dette gammelt, og vi finder allerede

¹⁾ SRD. V, 561. ²⁾ min Skadst herred s. 41—42. ³⁾ smstds 45.

en forening af 1517, hvorefter Terpager kun skal give præste- og kirketiende hvert andet år til Bramming præst og kirke. Brevet lyder således:¹⁾

Wi Juer Munch med Guds naade Biiscop i Riibe oc meenige Capitell ibidem gjør vitterligt for alle met thette wort obne breff, at wii hassue wndt oc tilladt oc met thette wort obne breff wnder oc tillader, at thenne bressuiser os Elskelig Ingwordt Hanssen i Terpager mwe oc skall efter tenne dag giffue oc giøre aldt then retzel oc tynde, som hand aarligen plejer at giffue sin Sogne Prest oc Kircken, hwer andet aar tiil Sneom Kircke oc Presten ibidem, oc hwer andet tiil Bramminge Kircke oc Presten ibid., forbiwdende Prester oc Kircke Weræ i samme Sogne herimod for samme retzell platze eller beswerge i nogen maade. — In cujus rei testimonium Secretum notrum cum signeto dilecti Capituli notri præsentibus est impressum. Datum in Ripis anno domini MDX septimo feria sexta ante Laurentii martyris.

Det sammø har fundet sted med hele Tømmerby, men ved resolution af 2 juni 1847 er hele tienden »givet tilbage«, som det mindre rigtig hedder, til Sneum sogn.

Bramming hovedgård.

På Bramming hovedgårds mark lå i middelaldren en bondeby, efter hvilken sognet er opnævnt. Ved år 1300 ejede Ribe domkapitel en gård her, af hvilken der i afgift gaves 2 øre penninge af Torkel Kabbe²⁾, siden af Asser Esgeesen; denne hørte til kapitlets fællesgods; derimod ejede domkirkens bygningsfond også en ejendom her, af hvilken der ydedes $\frac{1}{2}$ mark.³⁾ Navnet udledes af personnavnet Brami og vang og betyde Brames Vang. I det 16 årh. var her i det mindste 3 selvejergårde⁴⁾ foruden præstegården og de små gårde eller huse, Hundsigt, Tværsigt og Blåvad. Bramming bymark har kun omtrent indbefattet marken imellem de 2 åer, idet Tværsigt, der 1683 var 2 gårde og lå ved bækken lidt østen for kirken, havde marken, der mod øst grænsede til Sønderhøde, mod nord til åen og på de andre sider til Bramming mark;

¹⁾ Meddelt af overlærer Kinch, der har fundet det i afskrift i et håndskrift af P. Terpager, der gæmmes i Kristiania Univ. bibl.

²⁾ Navnet Kabbe er stamnavnet på en adelsæt, af hvilken Asser Tygesen Cabbi nævnes på en indskrift i Ejsing kirke (Ny kirkehist. saml. II. 579) jfr. Ribe Oldemoder S. 11.

³⁾ Ribe oldemoder 72. 85.

⁴⁾ 1537 solte Kristen Hansen i Brammyng sin hustrus del i en gård i Endrup.

Hundsigt mark grænsede mod vest til Tømmerby mark, øst til Bramming mølle, sønder til møllevejen, nord til åen, Blåvad, der da hørte under hovedgårdens taxt, siges 1683 kun at ligge i heden, men man véd endnu hvor den lå¹⁾. Bramming hovedgårds mark sagdes da at bestå af 5 marker, nemlig 2 små sønden for gården over åen, en liden mark vesten for gården, 2 marker østen for gården, den ene sønden vejen fra gården og i øster (altså en del af nuværende Bramming Nygårds mark) den anden norden for samme vej op til gården. Da var der ikke noget af byen Bramming tilbage, så hovedgårdens mark falder altså her sammen med byens. Spor af en af gårdene fandtes sandsynligvis endnu i vor tid, idet der i en lavning i skællet mellem Nygårds og Nørhøde marker, en 600 alen sønden for Borre, fandtes en vel 120 alen lang dæmning af 6 alens brede, der for en 30 år siden blev bortkjørt, og i bunden af denne lavning fandtes noget pæleværk og forskellige træsorter, nemlig eg, abild, hyld eller benved.

Det var under kong Fredrik den anden at så mange bondebyer måtte vige pladsen for herregårde og dette blev også tilfældet med Bramming. 17 juni 1572 udstødtes følgende kgl. Brev: Vi Fredrik den anden osv. gør alle vitterligt, at vi af vor sønderlige gunst og nåde så og for troskab og villig tjeneste, som os elskelige Kristiern Nielsen Lange os og riget hertil gjort og bevist haver og han og hans ægte børn og rette afkom her efter troligen gøre og bevise må og skal, have undt og givet og nu med dette vort åbne brev unde og give hannem og hans rette ægte børn og rette afkom sådan adelig frihed og frelse, som andre riddere og svende have her udi vort rige Danmark, med skjold og hjælm, som er en rød rose udi et hvidt feldt og en rød rose på hjelmen imellem to vesselhorn, som ere fordelt udi rødt og hvidt eftersom her udi dette vort brev malet stander. Sammeledes have vi og nådigst skødet og undt forskrevne Kristiern Nielsen Lange al vor og kronens ret og retlighed udi disse efterskrevne selvejer bøndergårde udi Bramming by og sogn i Gørding herred liggende, den første han selv udi bor, giver til os og kronen smør 1 fjerding, havre 8 skp.,

¹⁾ Den lå op mod Kikkenborg, hvor der nu nylig er blevet opdyrket; der er spor af huse og agre. Et vadested hedder endnu Blåvad.

1 svin, gæsteri med bede, leding og tolfte pendinge, den anden han selv bruger halvparten af og Hans Villadsen bor på den anden halvpart, giver smør $1\frac{1}{2}$ tde., 1 svin, gæsteri, med bede, leding og tolfte pendinge, den tredje Hans Kristjensen og Søren Kristiernsen på bor, giver rug 5 skp., byg 5 skp., bonning 6 stob, svin, gæsteri med bede, leding og tolfte peninge, så at han og hans ægte børn og afkom til evig tid må og skal have, nyde, bruge og beholde dem for arvelig ejendom med sådan frihed og herlighed, som andre af adelen her udi riget friest bruger deres arvegods: Ti forbyde vi alle, ihvo de helst ere eller være kunde, særdeles vore fogder, embedsmænd, og alle andre, forskrevne Kristiern Nielsen Lange eller hans ægte børn og rette afkom hermed til evig tid, eftersom forskrevet står, forfang at gjøre. Under vor hyldest og nåde¹⁾.

Kristjern eller, som han fra nu af i kongebreve kaldes, Kristen Lange har først bot her som selvejerbonde og fik altså nu fri rådighed over de halvanden gårde han ejede; af de andre selvejerbønder bevilgedes der ham egenlig kun den afgift som disse var vante til at svare til kronen, og han havde ikke ret til at nedlægge gårdene, medmindre han afkøbte ejerne disse. Dette gjorde han også, ti det befindes, at han 1574 købte et Sted i Sønder Høde og Østergård i Bramming by, hvoraf han udmanede beboerne til næste påske. Af et tingsvidne 1584 ses at han havde købt Vestergård i Bramming af 2 selvejere, af hvilke den ene endnu levede i dette år. Det er formodenlig den ene af de gårde han allerede ses at have ejet 1572²⁾. Med den herlighed han fik af kongen over byen fulgte en vis ret til at blande sig i, hvem der skulde have gårdene efter afdøde, og det er formodenlig ved en sådan lejlighed at en landstingsdom af 1574 i en retssag mellem ham og selvejerne af Østergård med dens afbyggere Sønder Høde tildømte »en af dem, hvilken som mest er duelig efter Kristen Langes tykke, at besidde gården og give sine medarvinger skæppeskyld og svare K. Lange til herligheden«³⁾. Det har formodenlig været Lange magtpålig-

¹⁾ J. Reg. I. 43.

²⁾ Ifølge dokumenter på Bramming, der var til i pastor Hillerups tid. Vestergård har måske i sin tid været en adelsgård, ti derunder hørte en gård i Vong, der gjorde hoveri dertil før Langes tid. Den har vistnok ligget netop hvor nu hovedgården er.

³⁾ P. Dyrskøts uddrag af en gl. landstingsdombog.

gende at få en mand til ejer af gården, med hvem han kunde handle om salget af denne. Da han nu således 1572 er kommen til fri rådighed over $1\frac{1}{2}$ bondegård og snart efter af de andre, må man antage, at han straks har begyndt på opførelsen af en ny hovedgård; 1578 nævnes han første gang »til Bramming«, men han har formodenlig gjort det straks efter sin optagelse i adelen. Om den efter datidens skik har været omgivet af grave, vides ikke, de må i alle fald for længe siden være sløjfede, ti der er ingen nutildags, der har vidst at sige af spor deraf. Endnu 1584 bode der en herredsfoged i byen¹⁾, hvis gård formodenlig først 1668 er bleven købt. Længe holdt sig også præstegården, der først afstodes 1654.

Kristen Lange var en uægte søn af rigens råd, ridder Niels Lange til Kjærgård. Faderen synes at have godkendt ham og har formodenlig ved sin indflydelse fået ham anbragt som kancelliskriver; som sådan blev han 8 juli 1561 kannik i Ribe og 19 juli 1565 kantor; 13 juli 1569 blev han stiftsskriver og skulde i menige sognemænds overværelse i hvert sogn fortinge konge- og kirketiensten, hvor de hørte under kronen, til den højstbydende, og holde regnskab dermed²⁾. Faderen har formodenlig medens han levede ikke lidet sørget for hans timelige velfærd, og han har derfor 1 feb. 1563 af kongen kunnet købe Helligånds gård i Ribe og et stykke af Helligånds kirkegård østen op til forskrevne gård og mellem Karen Nis Skrivners kålgård og Klavs Sehesteds boder³⁾. 1569 fik han kgl. brev på gården »Høige«, der hørte under Ribershus, fri for skat og afgift⁴⁾. Som kannik maa han længe have haft ophold i Ribe og var derfor også en tid kirkeværge ved domkirken. Han synes 1588 at have ledsaget historikeren A. S. Vedel på en antikvarisk rejse. Han var således i en anset stilling og som Niels Langes søn kunde han endog 5 nov. 1570, hvad der ellers på hine tider var anset for utilladeligt, ægte en adelig kvinde, Barbara, Datter af Iver Vind til Grundet, der var

¹⁾ Grønlunds Samlinger. Jens Olufsen, herredsfoged i Gørdingherred, fik brev på den gård, han ibor i Bramming 1559 (Reg. o. a. L. VII, 141.)

²⁾ Reg. o. a. L. X. 62. ³⁾ Reg. o. a. L. VIII, 35.

⁴⁾ Smstds. X. 61.

lensmand på Dragsholm. Formodenlig tilskyndet ved denne forbindelse og af praktiske hensyn, som adkomst til arv for sin hustru har han ved sine forbindelser opnået det ydre adelsstempel 17 juni 1572, som ovenfor er meddelt. De gamle Langer førte 3 roser i skjoldet og han brugte dette våbenmærke, de 3 roser, i et bomærke, som det findes på et stolestade i Grimstrup kirke, hvilken han havde i fæste. Som adeligt mærke fik han nu kun 1 rose. Han døde i Ribe 3 juni 1604, hans enke 4 dec. 1609. De havde 5 sønner, der alle blev godsejere, og 2 døtre (se medfølgende stamtavle).

Hans søn Iver Lange rejste udenlands 1609, da han 7 april i Vittenberg skrev i Mathias Jensens stambog¹⁾. 1620 blev han gift med Inger Hvas, datter af Jens Hvas til Kås, ti 10 juli dette år fik Otto Brahe kgl. brev at skyde i sit len et stort stykke vildt og et rådyr, som for betaling var forundt Iver Lange til hans bryllup²⁾. Året forud fik Inger Hvas tilladelse til at skifte med sin moder og broder (Kristoffer) og sælge til denne det gods, der tilfalder hende³⁾. I Bramming kirke på de nederste stole findes indskåret hans og hans hustrus fædrene og mødrene våben. Han levede endnu 1643, da han tog tingsvidne om en ålegård, der tilhørte præsten og som denne 1653 flyttede, hvorfor Erik Krag anlagde sag imod denne. Hans enke og sønner Kristen og Jens Lange solte 3 septb. 1649 til Erik Krag til Lydumgård al den stuvjord, som de har haft på Vong mark og har været brugt til den gård Lavrids Nissen og hans gårdmænd (3: husmænd) nu ibor og skylder årlig 1/2 ørte rug⁴⁾. Dette brev er dateret Varde, ikke Bramming, og vi finder deri en bestyrkelse af en efterretning af præsten Jens Vorgod i stiftsarkivet, at gården 1649 var øde. Dette er da formodenlig efter krigen 1644—45.

Kristen Lange synes at være bleven enejer af gården, der næppe var meget værd og som han ej har været istand til at gjenopbygge. Han har derfor solt gården til

Erik Krag, formodenlig 1652⁵⁾, da denne dette år solgte sin fædrene gård Lydumgård til Kristen Langes fætter af

¹⁾ Klevenfelds stamtavler. ²⁾ J. Teg. VI. 383. Jfr. Hvas meddelelser om fam. Hvas II. 4—6. ³⁾ J. Teg. VII., 39. ⁴⁾ Endrupholms arkiv.

⁵⁾ Dog levede Inger Hvas endnu 1655 og skriver sig da til Bramming.

Kristen Lange til Bramming,
adlet 1572, † 3. juni 1604, g. 1570 med *Barbara Vind*,
† 4. decbr. 1600.

<p><i>Niels Lange til Skramsager og Rønnovsholm,</i> † 1640, 70 år, g. m. <i>Juliane, Jørgen Fognaars datter.</i></p>		<p><i>Hans Lange til Nørholm, Lunderup og Brandholm,</i> † efter 14-36, g. m. <i>Karen Strøms,</i> † 14. april 1607.</p>		<p><i>Kristen Lange til Hesselmed og Lydumgård,</i> † 1637, g. m. <i>Margrete Vorn,</i> † før 1674.</p>		<p><i>Jacq Lange til Bramming,</i> g. 1620 m. <i>Lager Hvas.</i></p>		<p><i>Henrik Lange til Dejbjerglund og Ullager,</i> † 1631, g. 12. septbr. 1616 m. <i>Elsæ Strøm,</i> † 1628, g. 1 m. <i>Ove Strøds,</i> der † mandagen efter brylluppet. 2 m. <i>Jakob Krøbbe til Vædemærskolen.</i></p>		<p><i>Maren Lange,</i> g. m. <i>Ove Strøds,</i> der † mandagen efter brylluppet. 2 m. <i>Jakob Krøbbe til Vædemærskolen.</i></p>		<p><i>Anna Lange,</i> gift.</p>		<p><i>Ida Lange,</i> g. m. <i>Olof Krøbbe til Bramming.</i></p>																							
<p><i>Kristen Lange til Rønnovsholm,</i> † 1660, g. m. <i>Karen Alvedatter Brøndenke.</i></p>		<p><i>Henrik Lange til Fuglsig,</i> † 1671, 60 år, g. 1) m. <i>Anna Ahlfeld,</i> † 1655, 2) m. <i>Hypolida Hahn,</i> † 1693.</p>		<p><i>Kristen Lange,</i> g. m. <i>Lovvids Pæisk til Skramsager,</i> efter hvem der holdes Skifte 1667.</p>		<p><i>Hans Lange,</i> landstævrist 1621.</p>		<p><i>Ellen Lange,</i> halvhugget 1628.</p>		<p><i>Dorthe Lange,</i> g. m. <i>Bendix Nørby til Urup.</i></p>		<p><i>Kristen Lange,</i> til Hesselmed, † gift 1691.</p>		<p><i>Barbara Lange,</i> g. 1665 m. <i>Kristoffer Filip til Mølby.</i></p>		<p><i>Anna Lange,</i> † før 1679, g. m. <i>Jørgen Røstrup til Lydom,</i> † før 1676.</p>		<p><i>Ida Lange,</i> til Lydom og Hesselmed, † gift c. 1654.</p>		<p><i>Kristen Lange,</i> sollo Bramming 1652.</p>		<p><i>Jens Lange,</i> 1649.</p>		<p><i>Jakob Lange,</i> † død på søen.</p>		<p><i>Ingeborg Lange,</i> efter 1641 g. m. <i>Orio Qvintus.</i></p>		<p><i>Kristian Lange,</i> til Dejbjerglund og Røkkergård, rimester, † før 1664, g. † 1677, g. 1660 m. <i>Syde Røstrup,</i> der 1698 sollo Dejbjerglund; han ejede nok også Værnegård og Rindumgård; havde 1694 7 døtre.</p>		<p><i>Anders Lange,</i> til Værnegård, † før 1664, g. 1652 m. <i>Karen Porsk,</i> † 1. sept. 1711, der 2. g. m. <i>Oberst Søren Rasim,</i> † 1676 1644; hun forsegde sig arv og guld; lod sig løkke i et enkebede; bode på Rindumgård.</p>		<p><i>Mette Lange,</i> g. m. <i>Erik Iycke til Værnegård,</i> der † i jan. 1644; hun forsegde sig arv og guld; lod sig løkke i et enkebede; bode på Rindumgård.</p>		<p><i>Barbara Lange,</i> g. m. <i>Gjerd Gals til Værnegård,</i> der † 1694; gift 2 gange siden.</p>			
<p><i>Niels Lange til Rønnovsholm,</i> † udenlands 1675; hans enke skiftede sig arv og guld.</p>		<p><i>Eiler Lange,</i> Niines Trillingbrøder.</p>		<p><i>Jørgen Lange,</i> <i>Klaus Lange,</i> kom ud med Svendsen. <i>Henrik Lange</i> indtog — Major af infanteriet <i>Johan Henrik Lange,</i> der 1733 bode i alle ved Hjørring. <i>Peder Lange.</i></p>		<p><i>Margrete Lars Lange,</i> <i>Gjerd Emmerine Lange.</i></p>		<p><i>Anna Lange til Rønnovsholm,</i> til Fuglsig 1701, † på Fuglsig 1717, 65 år gl.</p>		<p><i>Julius Lange</i> gift med <i>N. A. Mønsting</i> til Rønnovsholm.</p>		<p><i>Niels Lange til Fuglsang,</i> lejtkaant, † 1694, 24 år.</p>		<p><i>Anna Dorthea Lange,</i> † 1694, 27 år.</p>		<p><i>Henrik Lange,</i> † som barn.</p>		<p><i>Ellen Kirstine Lange,</i> levede 1742 i stor armod i Korsbøl, Lem sogn. <i>Klaus Normand</i> og <i>Sru Else Buchwald,</i> tidligere ejere af Tvis Kloster, som de af fattigdom solte, og nedstalle sig i Lem sogn, hvor de ejede Ny mølle og 3 små bol, testamenterede begge disse.</p>		<p><i>Ida Sofie Lange.</i></p>		<p><i>Ida Lange,</i> 1708.</p>		<p><i>Gunde Arntine Lange,</i> 1708.</p>		<p><i>Elsabet Dorthea Lange,</i> 1708.</p>		<p><i>Anna Margrete Lange</i> 21. marts 1727 bevilling at være sin egen værge.</p>		<p><i>Dorthea Kærre Lange,</i> g. 1689 m.</p>		<p><i>Henrik Lange til Værnegård og Røkkergård,</i> En <i>Henrik Lange</i> til Røkkergård nævnes 1661, var det ham? Det er ikke ham til Fuglsang.</p>		<p><i>En Datter,</i> 1664.</p>		<p>[Hvem var <i>Anna Kirstine Lange</i> (1677, † 1750, g. m. major <i>Henrik Bøf</i> til <i>Skovsø</i>?)</p>	

samme navn, så der har formodentlig fundet en indviklet omsætning sted. Erik Krag skriver sig fra nu af »til Bramming« og kaldes således overalt, uagtet han ejede ikke få andre gårde. Om denne mand, der døde 1672 som oversekretær, henvises til mine historiske Efterretninger om Skadst Herred. Han har opbygget gården af ny, hvilket ses af et brev til ham af 2 okt. 1653 fra hans forvalter på Bramming, Peder Nielsen, der siden blev ejer af Lundrup, hvori det hedder: »Min gode patron vel seneste lovede mig, at (af) Vardho tjenere må hvær gård føre 1 læs fyrretømmer af Kolding til Bramminggårds bygning, nu har en part gjort ægteo, en part sig fortrykker; vilde min kære husbond gjort saa vel og meddelt mig hans velbyrdigheds seddel til de resterende, de straks skulde køre derefter, da kunde jeg få de 22 bindings bus opsat denne høst. Provsti- og Kanniketjenere her omkring deres ægter kan dertil ikke forslå, vil formode min husbondes gode svar med første post«.

Bønderne til Vardho, som Krag også ejede, vægrede sig altså ved at gjøre hoveri til Bramming, hvori de var i deres gode ret, derimod kunde Krag uden tvivl med bedre skæl kræve nogle ægter af de bønder, han havde indtægten af som provst og kannik ved Ribe domkapitel.

Han øgede noget godset til Bramming, idet han 1652 af Ribe Domkapitel fik en gård i Tømmerby i mageskifte og 1 okt. 1653 fik tilladelse til at købe en selvejerbondegård i Bramming sogn, kaldet »Nørhøde«¹⁾. 1656 fik han i mageskifte af kronen bl. a. en gård kaldet Terp. Af mere betydning var, at han 1654 mageskiftede med præsten i Bramming og fik præstegården her, som han lagde ind under hovedgården.

1668 skal han, efter dokumenter, som pastor Hillerup i sin tid har set på Bramming, have fået den sidste bondegård i byen af kongen. Det er altså først under ham at hovedgården har fået nogen betydning som avlsgård.

Hans enke Vibeke Rosenkrands blev efterladt i en gældbunden tilstand, og godset til Bramming blev udtagt til hendes kreditorer, deriblandt hovedgården med endel gods 10 sept. 1677 til daværende ritmester Joakim Schack til

¹⁾ J. Reg. XII 246. 566.

Sneumgård, der kompletterede godset¹⁾. Han afhændede den snart igen til

Oberstløjtnant Johan Rantzau, der også indløste endel af det øvrige gods fra Krag's kreditorer og således fik det kompletteret.

1683 bebodes gården af hans forvalter Peder Bertelsen. Da hørte til gården en vandmølle, der iøvrigt nævnes 1653, men vistnok er ligeså gammel som hovedgården; den lå vest for gården ved den søndre å, hvor der endnu ses pæleværk; den havde 1 hjul og 1 kværn, dreves med underfaldsvand og kunde ikke altid bruges paa grund af vandmangel. I en ålegård i åen ved gården fangedes ved mikkelsdagstider nogle ørreder, dog ikke hvært år; der var 3 fiskedamme med karudser og 1 dam ved gården med gedder og aborrer. Markerne er omtalte foran. Under hovedgårdens taxt hørte Blåvadhuset og Borre, der hvær regnedes for et bol.

6 april 1685 klagede Johan Rantzau til kongen over, »at den største del af hans bønder modvillig har sat sig op mod ham og hans folk og ikke vil gøre det sædvanlige hoveri til Bramming, som de i mere end 40 år ulastet og uanket har gjort, fordi de holder sig til at være selvejere, da de dog ingen bondeskyld har, langt mindre herlighed i ager og eng uden de blotte bare huse²⁾, de bor udi, men stedet de står på hører ham til og står i matriklen og jordebogen lige med hans andre bønder. Nu har han stævnet dem til tinge, men da bjergningen imidlertid forsømmes og disse bønder er nogle stakler, der aldrig kan godtgøre omkostningen, ønsker han kgl. befaling om, at de skal gøre deres sædvanlige arbejde eller stille kavtion for at de siden vil godtgøre det«, hvilket bevilgedes 5 maj 1685.

Fra 1689 til 1694 var Lavrids Friis forpagter af Bramming, men dette sidste år giftede han sig til Tyrrestrup, hvor han døde 1699³⁾. Efter ham kom sandsynligvis den i det følgende nævnte Kristen Sørensen Rygård.

¹⁾ Om ham se min Skadst herred s. 48.

²⁾ Det at fæstebønder selv ejer husene er ikke noget ualmindeligt og har i vore dage fremkaldt flere store retssager, idet bønderne derved har ment at være selvejere. Jfr. s. 17—18.

³⁾ Se Terpagers ligprædiken over ham 1700.

Johan Rantzau var søn af Frans R. til Estvadgård. Han kaldtes den lærde Rantzau og var en fremmer af videnskaberne. Således bekostede han 1696 udgivelsen af Absalon testament og var en trofast beskytter for dets lærde udgiver Otto Sperling. Torkel Baden dedicerede ham sit grammatiske skrift *Roma danica* 1699. Også med digteren Tøger Reenberg stod han på en fortrolig fod. Han skrev selv vers¹⁾.

Som militær fulgte han som generalmajor 1701 med det danske hjælpekorps i den spanske arvefølgekrig, hvor han 1704 blev generalløjtnant og døde i Brüssel 17 dec. 1708. I slagene ved Høchstedt 1704 og ved Rameilles 1706 indlagde han og den danske hær sig fortjent hæder. Om det sidste slag er hans egen beretning trykt i Frantzens gjenlyd af danske og norske krigeres tapperhed S. 110—19. Hans lig førtes til Danmark og jordedes i kirken ved Frydendal, indtil det 1724 førtes til Nikolaj kirke i København.

Han blev 1678 gift med Kristiane Barbara Friis, datter af Hans Friis til Klavsholm, hvem han 15 sept. 1678 gav brev på Bramming og med hvem han havde 3 sønner og 2 døtre. Anden gang ægtede han Sofie Amalie Friis, datter af Kristjan Friis til Lyngbygård og Øllegård Gyldenstjerne; Øllegård Gyldenstjerne var efter sin første mands død 1657 i 1660 bleven gift med den rige Kaj Lykke, der på grund af formentlig fornærmelige udladelser i et brev om dronning Sofie Amalie næste år måtte flygte forat undgå dødsstraffen. Han fik 1679 eller ifølge optegnelser i Darum præstearkiv efter dronningens død (1685) tilladelse til at komme tilbage, men hans gods var konfiskeret og han opholdt sig da hos sin endnu levende kone, der bode på Bistrup. Men da hun døde 1694 og der ingen husholdning blev holdt på Bistrup, der tilfaldt hans stivdatter Sofie Amalie, anviste denne ham opholdssted på Bramming, eftersom han selv ikke ejede det mindste. Da han havde bot her nogle år, væltede hans vogn engang, da han om vintren kørte hjem fra et besøg på Endrupholm (landets fordums rigeste og stolteste adelsmand tog nu til takke med at omgås den bondefødte Niels Nielsen til Endrupholm) og han

¹⁾ Bruuns Rostgård 103. Reenbergs skrifter I 134—61. Rothes brave Mænd I 326.

kom således til skade, at han døde 3 dage efter. Fogeden på Bramming Kristen Sørensen [Rygård] og Niels Niensens hustru, Anna Stefansdatter, besørgede hans begravelse, der foregik i al stilhed, og han hensattes i begravelsen under Bramming kirke. Efter Optegnelser i præstearkivet døde han 1702¹⁾).

Johan Rantzau har næppe nogensinde bot her; ligeså lidt har dette formodenlig været tilfældet med hans søn

Kristjan Rantzau, der arvede gården efter ham. Han fik 8 maj 1728 tilladelse til at optage Frisernes (sin moders) våben og kaldes Rantzau Friis. Han er født 21 okt. 1682, gik ligesom faderen den militære vej og blev oberst i kavalleriet ved det danske hjælpekorps i den spanske arvefølgekrig 1706, steg næste år til oberstløjtnant og 1710 til oberst og generaladjutant hos Marlborough. 22 feb. 1707 blev han på Frydendal gift med Anna Benedikte Stensen, datter af oberstløjtnant Erik Stensen, der 1710 købte Frydendal til sin svigersøn. Han døde 15 maj 1731 på Tustrup.

Hans enke Anna Benedikte Stensen giftede sig 28 april 1732 med

Kristian Karl Gabel, der da var stiftamtmand over Ribe stift. Han var en sønnesøn af den bekendte Kristoffer Gabel og søn af Fredrik Gabel til Giesegård; han har gjort sit navn berømt ved sejren over den svenske flåde ved Femern 24 april 1715 og der sloges en medaille til hans ære med hans portrait på den ene og slaget på den anden side. Siden blev han kammerherre hos prins Kristian og denne titel var da så sjelden, at når man i København sagde, at man skulde op til kammerherren, vidste alle, at det var til Gabel. 1725 blev han afskediget, men blev samme år stiftamtmand i Ribe. Om ham siger C. Bruun i «Falsteriana» s. 48 at han «er en af de mænd fra Fredrik IV's tid, hvis sande karakter endnu ikke er oplyst, ligeså lidt som hans dygtighed i de forskellige embedsstillinger han beklædte. Han betegnes sædvanlig som en intrigant person og sleben hofmand »den ypperste af hofpaddhattene«. Det er dog muligt, at der er gjort ham megen uret. Men det kan endnu ikke oplyses, da der mangler forarbejder.»

Som stiftamtmand bode han først på Korsbrødregård i

¹⁾ Jfr. s. 58—59.

Ribe, der brændte 31 dec. 1728. Efter sit bryllup flyttede han til Bramming og bode her til sin død.

Det forhold, hvori han stod til egnens folk, er ikke andet end til hans ros. De breve han har skrevet til rektor Falster i Ribe, tyder på en jevn og omgængelig natur; man ser at han jevnlige omgikkes denne og sendte sin stadsvogn med 6 heste for til Ribe forat hente ham og hans kone. Han stiftede også et legat på 2000 rdl. for skolens disciple, som han dog siden tog tilbage på grund af forandrede formuesomstændigheder. Han skrev også vers til Falster, men klager 1740 over, at hans gejst nu var slap og at han måtte nøjes med at skrive prosa¹⁾.

1741 havde han besøg af genealogen Klevenfeld, der kom til Bramming st. Hansaften, ved hvilken lejlighed Klevenfeld har optegnet i sin rejsejournal, at bønderne tændte blus. 1747 skrev Gabel et brev til samme, hvori han takker, fordi han har lovet at komme til Bramming, og bl. a. skriver: »jeg lever her under Guds beskærmelse, som har velsignet mig med et glad hjerte, fornøjet sind og med en frimodig sjæl, så her er Guds overflødige ånd og nåde.« Om hans forhold på Bramming vides nu ikke meget. Hr. Øllgaard på Bramming Nygård, der har ydet ikke få bidrag til denne beskrivelse, har i sin ungdom hørt af gamle folk, at Gabel var en godgørende og af sine undergivne meget afholdt mand, og at godsets husmænd, når de ikke havde arbejde, altid kunde få fortjeneste i hans mark og store have. Han skal i det hele have haft stor interesse for driften af sin ejendom og megen forkærlighed for sit studehold.

Gabel lagde ind under hovedgårdens taxt Tværsig, der var 4 td. 1 skp. 2 fd. 1 alb., Hundsig, der var 2 td. 2 fd. og Blåvad, der var 6 skp. hkt. Han anlagde Sønderhaven, der i hans tid var den egenlige lysthave og var meget større end nu, da der vel næsten var ligeså stort areal deraf sønden for bækken som det tilbageværende norden for.

Gabel havde været gift første gang med Frederikke Kristiane Schultz, der † i Ribe 1731. Han og hans anden hustru oprettede 17 april 1733 gensidigt testament, at hvis hun døde

¹⁾ Se Falsteriana ved Chr. Bruun 47—53.

først, skulde han have Bramming med gods. Ved Rantzaus død var der 8000 rdlrs. gæld på gården, dem skulde han afbetale. Men Gabel døde først på Bramming 3 avg. 1748 og er begravet på Bramming kirkegård¹⁾. Han ejede også Giesegård, Spanager, Ottestrup og flere herregårde.

Gabels enke, der † 1756²⁾, solte gården 1750 for 20000 rdl. til kancellisekretær Henrik Kristian Worm, der 22 april 1757 adledes med navnet Wormskjold.

Han var født 17 okt. 1725 i Ålborg og blev 1749 gift med Ingeborg Kristiane Teilmann, datter af amtmand Teilmann til Skrumsager, Endrupholm, Nørholm o. s. v. Han † allerede 6 maj 1760 på Bramming, hans enke 1785, men hun solte gården endnu 1760. Af Wormskjolds sønner blev Peter deputeret i rentekamret og i finanserne.

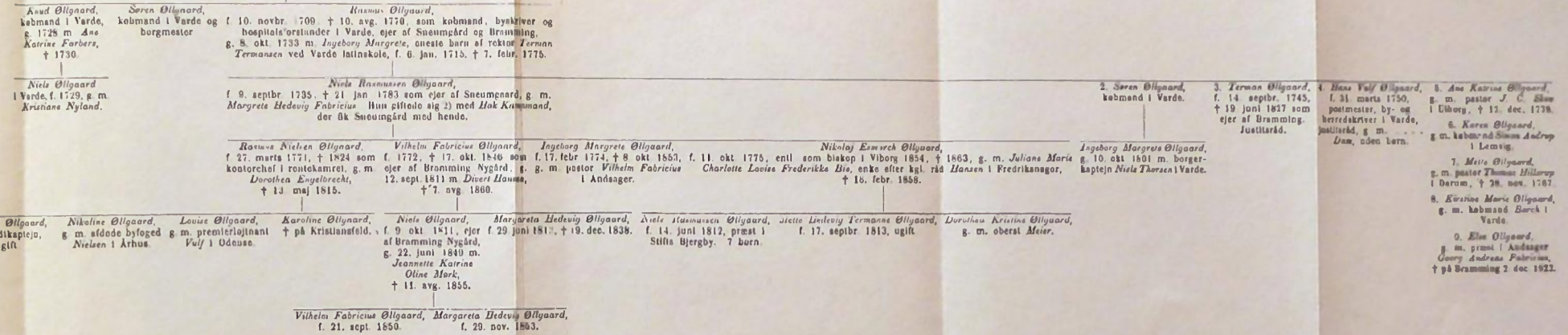
1760 købtes Bramming for 30000 rdl. af Rasmus Øllgaard. Han er født 10 nov. 1709 i Ølgod by, hvor hans fader Niels Sørensen Ølgård var gårdmand. I sit 14de år kom han i handelslære hos sin broder Søren Ølgaard, der var købmand i Varde, var dreng hos ham i 6 år og handelsbetjent i 4 år, hvorpå han selv 1733 nedsatte sig som købmand og giftede sig samme år med en datter af rektoren ved Varde latinskole, Ingeborg Margrete Termansen. Den medfølgende stamtavle viser hans børn. 1743 blev han kirkeværge i Varde, 1756 byskriver og hospitalsforstander. Han † 10 avg. 1770, hans enke 7 feb. 1775.

I hans tid var hovedgårdens taxt 40 td. 6 skp. 1 fd., desuden Tværsig, Hundsig, Blåvad 7 td. 2 alb., dog så at de kgl. skatter betaltes deraf og præstens rettighed var forbeholdt; Kikkenborg hørte også under hovedgårdens taxt; bøndergods i Bramming, Gørding, Vejrup og Jærved sogne 239 td. 1 fd. 1³ 4 alb. foruden tiender. I hans tid staldedes der 150 stude, 20 kør, 8 til 10 heste og 100 får. Jordmarv var funden et par steder men lå dybt. Der sådes årlig 90 til 100 td. rug,

¹⁾ Gabel ejede det exemplar af »Spiegel der Hauszucht Jesus Siraeh genant Nürnberg 1552, som har tilhørt dronning Sofie og som Fredrik II har skrevet foran i, der vel er det der siden ejedes af etatsråd T. R. Teilmann til Endrupholm og nu findes i det kgl. bibliotek.

²⁾ Hun døde i Ribe og skænkede ved sin død renterne af 3625 rdl. til 4 fattige enker i stiftet.

Niels Sørensen Øllgaard,
i Ølgod, † 1719, g. m. *Mette Knudsdatter.*

30 td. byg, 50 td. boghvede, 50—60 td. havre og avledes 500 til 600 læs hø. Bygningen beskrives 1768 således: »den er bygget på den sædvanlige måde, hovedgården af 3 længer lige imod ladegården, den ene længe har byskriver R. Øllgaard i Varde opbygget af ny¹⁾), men de to andre er endnu brøstfældige. Ladegården af bindingsværk er i god stand, såsom den næsten altsammen nylig er repareret.

Hans søn Terman Øllgaard er født i Varde 14 sept. 1745. Han blev student fra Ribe skole 1765, kom efter faderens død 1770 hjem til Varde og hjalp moderen ved den store bedrift til hendes død 1775, da han fik Bramming med Darum og Vejrup kirker. 1777 blev han kancelliråd og nogle år senere landvæsenskommissær og medlem af flere kommissioner, 1823 i betragtning af sine fortjenester af skolevæsnet på sit gods virkelig justitsråd. Han † på Bramming 19 juni 1827 ugift. Han var en stræng, påpassende og påholdende mand, hvilket sidste ofte grænsede til smålighed; han styrede sine ejendomme selv i de mindste enkeltheder med stræng orden og nøjagtighed og stor sparsommelighed, skønt han ved siden af tillige førte et stort hus og var gæstfri mod venner og bekendte. Ved statsbankerotten led han store tab på sin formue, idet kapitalerne for det solte gods for en del blev ham betalte i den tid, da pengene kun havde lidet værd, og andre summer i de påfølgende år tildels gik tabte som en følge af ejendommens værdiløshed. 1821 brændte ladegården og efter den tid kunde han ikke gå, men havde sin stol og skydevogn med hjul under. Godset i Gørding og Vejrup sogne samt Terpager og Vejrup kirke, med undtagelse af Gørding mølle og nogle bol i Gørding sogn er solt omtrent 1800—04, hvorimod godset i Bramming sogn, 12 halvgårde og 4 fjerdedelsgårde først soltes af enkefru Fabricius 1840. Omtrent 15 bolsteder i Bramming og Gørding sogne er endnu fæstere og den nuværende ejer har vel afhændet 10 bol. Gørding mølle er endnu arvefæste, efterat den for omtrent 50 år siden var gået over hertil fra livsfæste. Kikkenborg var også før simpelt fæste, men blev for 25 til 30 år siden solt til arvefæste. Øllgaard levede altid ugift, men hans

¹⁾ Hovedbygningen har stor lighed med den af R. Øllgaard opbyggede gård i Varde.

søstersøn Vilhelm Fabricius, der var gift med hans broderdatter Ingeborg Margrete Øllgaard, tog 1820 sin afsked som præst i Andsager og flyttede til ham, hvor han dog † 1824. Hans enke arvede Bramming, men overdrog den siden til sin søn Terman Fabricius, der † 1857. Hans søn Vilhelm Fabricius, der i krigen 1864, hvor han blev hårdt såret, blev udnævnt til løjtnant, overtog gården 1865 og har med stor ihærdighed arbejdet på dens forbedring. Om hans nærmeste slægt se medfølgende stamtavle.

Bramming Kirke.

Kirken er helliget Sankt Knud, bygget af tilhuggede kampesten og ligger smukt i det ene hjørne af en lund, der tilhører Bramming. På tårnet er et spir, 12 alen højt, der er opført af Gabel. Mikkelsdag 1678 slog lynilden ned i tårnet og beskadigede det. På klokken er ingen indskrift. Altertavlen er ny, da den gamle brændte for over en snes år siden. Den gamle altertavle var smukt udført, havde foroven et særdeles skønt ansigt, hvorunder stod: „Jesu milde ansigt, renoveret 1733“. På et andet sted stod årstallet 1635 samt Iver Langes og Inger Hvasses våben. Midt på var Brylluppet i Kana, ved siderne Kristus og Moses. På alterklædet var K. Rantzaus og fru A. B. Stensens våben af massivt sølv, der blev bortstjålet omtrent 1760. På kalken står: Diesen Kalch habe ich Anno 1702 an das Regiment von hr. Brigadier Numsen verehret, sol auch so lange da bey verbleiben, als das Regiment in Holland ist und wieder in Dänemark, als dan aber der sich der zeit befindender oberster belieben wird diesen Kalch an einer nothtyrftigen Kirche zugeben in Seelandt. Steen Schinckel, Oberst leutnant. Den har altså været brugt af de danske tropper i den spanske arvefølgekrig og er formodentlig givet hertil af Kristian Rantzau. En anden kalk til at berette syge med er givet 1756 af Wormskjold og hans hustru.

Lige overfor prædikestolen hænger et krusifix fra den katolske tid, hvorpå der står: denne krusifix gud til ære og Bramming kirke til prydelse lod Peder Nielsen staffere og med et nyt kryds forbedre anno 1674. I koret er gravmæle over fru Dorothea Rantzau, født 1673, † 1744 i Vejle, enke efter

Mag. Johan Christian Fabricius,

fra Tønder, præst i Løjt 1649, levede endnu 1686. Hørte formodenlig ikke til den store sønderjydske præsteslægt, der nedstammede fra eller var i slægt med generalsuperintendent *Jakob Fabricius*, som † 1640, 80 år gl.

Vilhadus Fabricius,
faderens efterfølger i Løjt, † 1725.
Hans 9 børn medtages ikke her, men af disse blev 2 præster.

Kaspar Fabricius,
stud. theol., † 1708.

Johan Kaspar Fabricius,
f. 1659, præst i Hostrup 1696, † i dec.
1710, g. m. *Birgitte Kristine Buchholz*.

Vilhelm Fabricius,
f. 17. juni 1702, præst i Ensted 1733, i Varde 1748,
† 14. avg. 1767, g. m. *Magdalene Poulsen*,
† 4. maj 1759. 17 børn.

Johan Christian Fabricius,
f. 1705, død som medikus ved Fredriks hospital i
København. En af hans sønner var den bekendte
naturforsker *Johan Christian Fabricius*, der døde 1808
og efterlod sig 2 sønner, der begge vare læger.

Hans Fabricius,
præst i Rudkøbing, † 1756, havde flere børn, af hvilke 3
blev præster; den mærkeligste, biskop *Otto Fabricius*, bekendt
naturforsker, † 1822 som præst ved Frelsers kirke på
Kristianshavn.

Ditlev Johan Arndt Fabricius,
f. 1747, præst i Gørding og Vejrup 1779,
† 1788, g. m. *Anna Katrine Vedel*,
† 1840, uden børn.

Jørgen Andreas Fabricius,
f. 1740, † 1817 som præst i Andsager,
g. m. *Else Øllgaard*, † 1822.

Margrete Hedevig Fabricius,
g. m. *Niels Rasmussen Øllgaard* til
Sneumgård, † 1783.

Vilhelm Fabricius,
præst i Andsager, † 9. dec. 1824, g. m. *Ingeborg Margrete Øllgaard*,
† 1853.

Niels Georg Fabricius,
f. 1805, død som præst i Højrup 1855,
g. m. *Kristine Marie Teilman*.

Terman Øllgaard Fabricius,
f. 1808, † 1857, g. m. *Theodora Mussmann*, † 1858. Ejer af Bramming.

Andrea Vilhelmine Fabricius,
† 1847, g. 1839 med *Jakob Peter Mussmann*
til Ejsbøl, † 1853. f. 1811, ejer af Vinderup, g. m. *Johanne Frederikke Rasch*.

Vilhelm Fabricius,
forstkandidat.

Ingvar Fabricius,
Cand. jur.

Vilhelm Fabricius,
f. 5. juli 1841,
løjtnant, ejer af
Bramming, g. m.
Andrea Musemann,
6 børn.

Mathilde Athalia Fabricius,
f. 1843, g. m. Dr. *Hansen*
i Helsingø.

Ingeborg Margrete Fabricius,
f. 1846, g. m. gårdejer
i Husted i Sædding.

Termanne Fabricius,
f. 1846, † 1866.

Theodor Fabricius,
f. 1850, ejer af
Skrumager.

Christiane Margrete Fabricius.

Vilhelm Fabricius.

Ingeborg Margrete Fabricius.

Vilhelmine Rebekka Fabricius.

brigader Niels Mund og søster til Johan Rantzau¹⁾); det er sandsynligvis om hendes ligfærd der berettes, at en højadelig dame skulde begraves i kirken; ligtoget kom østerfra med hende og dette var så langt, at da ligvognen kom forbi Borre, kunde euden af toget neppe ses på bakken til øster, en afstand af henved 2000 alen. I koret ligger en ligsten over Helle Justdatter, født 4 feb. 1684 på Langergård i Brejning sogn, gift 4 nov. 1703 med Kristen Sørensen Rygård, forvalter på Bramming, † 4 april 1711, og 2 af hendes børn; Kristen Sørensen nævnes foran s. 52 som »foged« på Bramming og blev siden ejer af Hesselmed (min Vester Horne herred 80—81). I langkirken er gravmæle over Wormskjold og hans enke og en med perlefarve overmalet marmorbuste af Gabel med følgende indskrift: På kirkegårdens nordost side er i grundmuret begravelse nedsat det forkrænkelige af den salige herre Christian Carl von Gabell til Bramming, ridder, Kongel. majestæts gehejmeråd, stiftsbefalingsmand over Ribe stift og amtmand over Riberhus amt, født i København af højadelig stamme 1679 mortensaften, 2de gange gift, først med fru Frederika Amalia Schultz, som med ham fødte 8 børn, i herren hensovede, siden med Anna Benedikta Steensen, som med ham levede uden livsarvinger, døde i Ribe den første 1731, den anden 1756, begge i graven hos ham nedsatte. Han har med største berømmelse tjent 3 danske konger og fædrelandet, han blev sølejtant 1700, søkaptejn 1704, kammerjunker 1708, kommandør til søs 1711, schoutbynacht 1713, tilfægtede med den danske eskadre over den svenske den 24 april 1715 sin konge ved Kolberger heide en fuldkommen sejr og fratog den svenske schoutbynacht grev Wachtmeister 7 orlogskibe og fregatter, derpå viceadmiral den 1 maj 1715, kammerherre og ridder af danebrog 1717, overkrigssekretær 1719, stiftsbefalingsmand over Ribe stift og amtmand over Riberhus amt 1726 og gehejmeråd 1731. Døde så mæt af dage på sit herresæde Bramming 3 august 1748. Han var gudfrygtig, retsindig, beleven, from, mandig, tro, efterlod sig et udødeligt navn. Kirker, skoler, hospitaler, hele stiftet råber: ak, ak, vor Gabel er borte.

¹⁾ Jfr. frøken Carlsens Rønnebæk s. 236.

Over indgangen til kirken hænger et billede og ved siden af et vers til Knud den helliges ære af præsten Povl Kurtz, hvori dette billede udgives for at forestille denne. Herom har Klevenfeld optegnet i sin rejsejournal 1741¹⁾: Bramming kirke er af H. Exc. gehejmeråd Gabel dens itzige ejer prydet med mange bibelske skilderier. Der er og opsat et gammelt portræt i munkehabit og gestalt, som H. Exc. har ført fra St. Knuds kloster i Odense og derfor prætenderer at være kong Knud. Af pastor loci (stedets præst) er digtet et artigt vers over ham, som med forgyldte bogstaver ved siden af portrætet er opskrevet. Jeg holder portrætet for en gråbrødre munk, og var det helt ufordøjeligt for kong Knud, om sådan en karl skulde tillægges kongelig ære i hans sted. Såvidt Klevenfeld. Af hans ord får vi sikkerhed for at billedet er kommen til kirken i Gabels tid og hans formodning er siden bleven til vished; ti medens udgiveren af denne bog en gang havde den glæde at gennemse Dr. Burman-Beckers fortrinlige samling af tegninger, så han der et portræt, der forestillede samme mand, som det i Bramming kirke. og det var en kopi af et portræt af Kristen Povlsen, den sidste prior i St. Knuds kirke i Odense²⁾, som Abildgård en del år efter havde taget i Odense. Der har altså der været 2 billeder af samme Kristen Povlsen, af hvilke Gabel har ført det ene til Bramming.

I tårnet er en lukket stol indrettet af Gabel.

Under tårnet er en åben begravelse, hvori står eller stod 2 kister, den ene af fyrretræ, den anden af bly. I blykisten lå en ung Rantzau balsameret, han var død på en udenlandsrejse og broder til Johan, Jørgen og Palle R. I trækisten lå Kaj Lykke, om hvis ophold på Bramming se s. 51. I midten af forrige årh. var låget engang løst, og man så hans legeme ligge her helt og holdent, men Gabel lod kisten igen tilslå. Siden er der sket megen forstyrrelse i denne begravelse, idet alt næsten er hensmudret, men Kaj Lykkes hoved blev engang af en mand taget med til København, hvor han uden tilladelse forærede det til anatomisk museum. Ved oldgranskermødet fremkaldte Kaj Lykkes hoved en interessant undersøgelse, idet franskmændene Quatrefages vilde påvise, hvorledes

¹⁾ Magazin for rejseagttagelser I. 255. ²⁾ Om denne se D. Mag. II 65.

menneskeslægten går frem fra et lavere trin til et højere og påstod, at man af og til kunde finde hoveder, der var en gentagelse af dem, der fandtes på de ældre trin; Kaj Lykkes hoved skulde være et eksempel herpå, idet han, der var sin tids skønneste mand, havde et hoved som en idiots. Klogskab var formodenlig dog ikke denne mands stærke side, og hans skønhed véd jeg ikke om man tør fremhæve; det var på grund af hans rigdom at verset lyder: Enhver skøn jomfru hun ønsker sig, Gud give Kaj Lykke han vil have mig. En tvivl som imidlertid opkom, om hovedet virkelig var Lykkes og ikke Rantzaus, blev opklaret derhen, at ingen forveksling havde fundet sted.

På kirkegården ligger Gabel, hans hustru og hans 2 brødre, af hvilke den ene, der var Berghauptmand, døde hos ham på Korsbrødregård, den anden, der var oberstløjtnant, døde på Bramming.

En stor messing-lysekroner med 16 arme hænger midt over gangen og skal være givet af Gabel.

Kirken købtes af Johan Rantzau og har siden fulgt Brammings ejere.

Kongetienden soltes fra kronen til Johan Rantzau og er siden fulgt med Bramming.

Kirkens ejendomme var 1650: 1 Grønegård $\frac{1}{2}$ læs hø; i Tømmerby enge i Sønderkrog 3 skar, 1 læs, i Ågren 3 læs, i Søndereng 1 læs, i Tulsgårdskrog 2 læs, Mølmade 2 læs, Ulkrog 2 læs, på krogen vesten for Foelkjærgård 2 læs. På Sønderbyvang 1 ager på 4 skp. land. Østerland 1 ager på 3 skp., på Mølmark 1 ager, norden for præstegården 1 ager. Nørå mark østen Torshöv 3 agre på 1 otting land. Lundmade $7\frac{1}{2}$ læs, Liuvang 2 agre på 3 skp. korn.

Præster.

Oprindelig var Bramming hovedsogn og havde Hundrup til annex. De præster, der kendes, er følgende:

1. Hr. Peder Jensen, der 1584 underskrev Kristjan IV's hyldingsakt og endnu levede 1592. En datter af ham var gift med Mads Hjort i Ribe, der 1596 tilskødede hr. P. Pedersen en kålgård i Ribe.

2. Hr. Peder Pedersen, formodenlig formandens søn, døde 18 dec. 1597.

3. Hr. Eske Jørgensen Jærne, en præstesøn fra Jærne, blev kaldet 19 feb. og ordineret 22 marts 1598. Han var gift med en datter af Jens Pedersen Terpager i Ribe, på hvis vegne han tilligemed hendes brødre Peder og Klavs 1599 skødede en stald i Nikolajgade til byfoged Niels Povlsen. Han levede endnu 1622 og havde en søn Peder Eskesen Bramming, der 1658 blev præst i Brande.

4. Hr. Jens Pedersen Vorgod indgav 1638 indberetning til O. Worm om sognets mærkværdigheder. 16 dec. 1639 søgte han om at få til låns af stiftets midler 100 eller 50 daler, da hans formand havde efterladt præstegården ganske bygfældig, så den ikke med en ringe ting kunde hjælpes, især da hastig Guds storm og uvejrlig i dennes tid aldeles ned slog et hus heri; formanden havde end videre efterladt en bundløs gæld, en fattig enke og nogle »udragne« børn, selv havde han sat endel til på sine studier, og hans midler var ringe, medens hans forældre levede og han måtte give stor afgift til formandens enke. Ved en begravelse over præsten i Sneum, hr. Knud Klavsen Barfods barn 9 feb. 1654 gik det noget højrostatet til, idet herredsskriver Hans Mulvad siden klagede på Skadst herredsting over, at hr. Jens Pedersen meget utilbørligen indførte sig på ham, ilde og skammelig ham tiltalte, bandede og udskældte ham for en tyr, en skælm, en æsel, en bærenhytter, en skabhals, en hundsvot, et bæst, en bøffel med mange flere ubeskedne ord, som han gav Hans Mulvad samme tid og med vred hu og hødende hånd truede og sagde, at det skulde svie til Hans Mulvad og hans børn.

1654 var det, at præstegården i Bramming bortbyttedes for en gård i Tømmerby, og præsten tog bopæl i Hundrup annexgård, hvilket sogn altså en stund blev hovedsogn. Fra den tid er det, at præsten har haft ret til at sætte sine heste ind på Bramming under gudstjenesten, og det havde idetmindste siden Hillerups tid været skik og brug, at præsten spiste til middag her, når der var første tjeneste i Bramming. Han fik end videre 29 juni 1656 tilladelse til, at han og hans efterfølgere måtte få fri begravelse i Bramming kirke¹⁾. Han døde 1659 eller 1660. Hans enke »Magdelin« (Magdalene) havde

¹⁾ J. Reg. XII, 511.

Nierreborg kirketiende i fæste og giftede sig med eftermanden. Annexgården i Tømmerby ødelagdes i krigen 1657 og svarede siden kgl. skatter. Landgilden deraf hører til præsten her ligesom indfæstningen, korn- og kvægtienden deraf får han kun hvert andet år, men hvert andet deles de mellem præsten i Sneum og Sneumgårds ejer. Hans søn Jørgen Jensen Brammi. ejede Lydumgård.

5. Hr. Povl Kristensen ordineredes 19 april 1660 og ægtede formandens enke. Han var lille af vækst og kaldtes derfor længe efter lille hr. Povl; han levede i fattige omstændigheder. 1669 blev han præst i Darum og Bramming. Om denne omannektering se under Vilslev.

I den ovenomtalte beskrivelse af sognet fra 1768 siges, at der ingen indrettet skole var, men bønderne lejede selv en til at læse for deres børn om vintren.

Fortsættelsen, der skal indeholde den del af herredet, der nu er lagt under Ribe herred, håber forfatteren at kunne udgive om nogen tid. Tillæg og rettelser til nærværende efterretninger bedes tilsendte forfatteren under adresse: Rådstuearkivet, København.